

**NÜFUS EKONOMİK BÜYÜME KAYNAĞI OLABİLİR Mİ?:
“EN AZ ÜÇ ÇOCUK” POLİTİKASINA TARİHSEL BİR BAKIŞ**

**Vedat KAYA^(*)
Ömer YALÇINKAYA^(**)**

Özet: Demografik Değişim kuramı; sanayileşme ve ekonomik gelişme ile doğum-ölüm hızları arasında ters yönlü bir ilişkinin bulunduğu ve ülkelerin tarımdan sanayiye doğru yapısal bir değişim geçirirken, hem doğum hem de ölüm hızlarının azalacağı görüşüne dayanmaktadır. Bu süreç içerisinde, nüfus artış hızı azalırken, çalışma çağındaki nüfusun (15-64 yaş grubu) artması ve yüksek sayılara ulaşması ülkelerin tarihlerinde sadece bir kere karşılaşılabilecekleri, Demografik Fırsat Penceresi olarak adlandırılan eşsiz bir büyüme fırsatını ortaya çıkarmaktadır. Günümüz gelişmiş ülkelerin hemen hepsinin geçmişte yaşadıkları bu süreci şu an itibarıyla geliştirmekte olan ülkeler ve dolayısıyla Türkiye’de yaşamaktadır. Ancak, Türkiye’nin; ekonomik, sosyal ve siyasal yapısı üzerinde etkili olacak bu süreç içerisinde, özellikle eğitimde, işgücü piyasasında, sağlık ve sosyal güvenlik sisteminde uygulanacak doğru politikalarla üretimi, dolayısıyla kişi başına düşen geliri hızla artırabilmek ve böylece sürecin öngördüğü ekonomik büyüme fırsatından yararlanabilmek mümkün olacaktır. Bu doğrultuda hazırlanan çalışmada, son yıllarda, mevcut siyasal iradenin sıklıkla vurguladığı ve hükümet politikasına dönüştürdüğü “en az üç çocuk” söyleminin, Türkiye’nin yaşamakta olduğu bu sürece etkilerinin neler olabileceğini siyasi tartışmaların uzağında akademik bir bakış açısıyla değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın sonucunda, “en az üç çocuk” söyleminin gerekli politika tedbirleriyle realize edilebilmesi halinde, Türkiye’de 2010-2050 yılları arasında yaklaşık olarak 40 yıl gibi kısa bir sürede yaşanması beklenen fırsat penceresi sürecinin hem daha uzun bir zaman aralığında hem de daha geniş olan bir nüfusla yaşanabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Demografik Fırsat Penceresi, “En Az Üç Çocuk Politikası”.

**CAN POPULATION BE A SOURCE OF ECONOMIC GROWTH?:
A HISTORICAL LOOK AT “AT LEAST THREE-CHILD POLICY”**

Abstract: Demographic change theory is based on the opinion that there is a cross relation between the industrialisation and economic advancement, and birth-death rates, and that while countries are undergoing a structural change from farming into industry, both death and birth rates will get smaller. During the process, the population in working age (15-64 age group) increases while the population growth rate decreases, which is a case countries can come across once in their lives; and gives way to an unprecedented development opportunity called Demographic Opportunity Window. This process is being experienced by the developing countries and consequently by Turkey just as almost all the present developed countries used to in the past. During the process effective in

^(*) Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü.

^(**) Öğr. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Doğubayazıt Ahmed-i Hani MYO Dış Ticaret Bölümü.

economic, social and political structure, Turkey may likely be to enhance income per capita and take the advantage of the economic growth through the right policies to be implemented especially in education, work force market and in health and social security system. The study carried out to this parallel aims at evaluating in an academic point of view, far from the political controversies, what effects “at least three-child policy” can produce on the process through which Turkey has been passing, on which the present political party often puts emphasis and has made it a government policy. In the study, it has been concluded that in Turkey between 2010-2050, the process of window of opportunity expected to cover a period of 40 years or so will be lived both at a longer period of time and with a younger population.

Key Words: Economic Growth, Demographic Opportunity Window, “At Least Three-Child Policy”.

I. GİRİŞ

Bir ülkedeki sosyal ve ekonomik gelişmeler ile nüfus miktarı arasındaki ilişki, geçmişten günümüze sosyal bilimlerin çeşitli dallarında en çok ilgi çeken konulardan biri olmuştur. Bir yandan nüfus artışının ekonomik ve toplumsal hayatın çeşitli alanlarında neden olduğu sorunlar üzerinde durulurken, diğer yandan da nüfus artışını etkileyen faktörler çok sayıda araştırmacı tarafından ele alınmış ve derinlemesine incelenmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda; Demograflar, İktisatçılar ve Politika Yapıcıları, genellikle nüfus artışının ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğini/etkileyeceğini belirlemeye çalışmışlardır. Bu çalışmaların büyük bir kısmında, nüfusun büyüklüğü ile nüfusun artış hızı üzerine odaklanılmış ve nüfus artışı ile iktisadi büyüme ve kalkınma arasındaki ilişki incelenmiştir.

Bu ilişkinin nasıllığının saptanmasındaki temel sorular: İktisadi büyüme ve kalkınma mı nüfus artışının öncüsü yoksa nüfus artışı mı iktisadi büyüme ve kalkınmanın gerçekleşmesi için gerekli bir ön koşuldur. Diğer bir ifadeyle nüfus artışı iktisadi büyümenin önünde bir engel midir yoksa iktisadi büyümeyi uyarıcı bir olgu mudur gibi sorular kalkınma literatüründe hala yanıt aramaktadır (Kaynak, 2009: 284).

Bu amaçla yapılan çalışmalarda, bir grup araştırmacı nüfus artışının ekonomik büyüme için zararlı olabileceği, diğer bir grup ise faydalı olabileceği yönündeki sonuçlara ulaşmışlardır. Literatürde birinci grup “Kötümserler”, İkinci grup ise “İyimserler” olarak nitelendirilmiştir. Kötümserlerin temel düşüncelerini, Thomas Malthus’un nüfus konusundaki görüşlerine dayandırdıkları görülmektedir. 18 yüzyılın sonunda Malthus, nüfus artışı ve gıda maddeleri üretimi arasındaki ilişkiyi incelemiş ve nüfus artışının net etkisinin olumsuz olacağını ileri sürmüştür. Zaman içerisinde Kötümserlerin nüfus konusundaki öngörülerinin gerçekleşmediği görülmüş ve İyimserlerin görüşleri ön plana çıkmaya başlamıştır. İyimserlere göre; nüfus artışı değerli bir varlık oluşturarak ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyebilir (Boserup, 1981; Kuznets, 1967; Simon, 1981). Bu görüşe göre; nüfus artarken yaratıcı insan stoku da artmakta ve böylece, yeni buluşlar ve gelişmeler ekonomik

büyüme olumlu yönde etkileyebilmektedirler. 1980'lerin ortalarına doğru bu görüş de etkisini kaybetmiş ve nüfus artışının “Yansız” olduğu, yani ekonomik büyüme olumlu ya da olumsuz olarak etkilemeyeceği görüşü ağırlık kazanmaya başlamıştır (Bloom ve Freeman, 1986) (Bloom vd., 2001: 5-6).

Son zamanlarda ise, nüfus artışı ile iktisadi büyüme ve kalkınma arasında çift yönlü bir ilişki olduğu ileri sürülmektedir. Şöyle ki; nüfus artışından yola çıkarak iktisadi büyümeyi açıklamak mümkün olduğu gibi, iktisadi büyümeden yola çıkarak da nüfus artış hızlarını açıklamak mümkün olmaktadır. Birinci yaklaşımda, nüfus artışı bağımsız ve iktisadi büyüme bağımlı değişken olarak kabul edilirken, ikinci yaklaşımda ise, iktisadi büyüme bağımsız ve nüfus artış hızı bağımlı değişken olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla nüfus artışı ile iktisadi büyüme ve kalkınma arasındaki ilişkileri her iki yönden de açıklamak mümkün olmaktadır. Böylece, nüfus artışı ile iktisadi büyüme ve kalkınma arasındaki ilişkilerin mahiyetini, her iki değişkenin gelişim seyrini bazı koşullarda birinin, diğer bazı koşullarda da diğerinin belirleyici olduğu karşılıklı etkileşim ekseninde aramak gerekmektedir (Kaynak, 2009: 284).

Bu kapsamda günümüzde ise, sadece nüfusun büyüklüğü ve nüfusun artış hızı üzerine odaklanmanın dar bir görüş açısı oluşturduğu düşüncesi, yeni bir söylem olarak ön plana çıkmış ve nüfusun yaş yapısındaki değişikliklerin ihmal edildiği vurgulanmaya başlanmıştır. Bu görüşü savunanlara göre, bir ülkedeki toplam nüfusun değişik yaş gruplarına göre dağılımını göstermekte olan nüfusun yaş yapısı, doğurganlık ve ölüm hızlarındaki değişimlerden etkilenmektedir (Bloom ve Williamson, 1997-1998; Bloom ve Sachs, 1998). Bu nedenle, yaş yapısı dikkate alındığında nüfusun ekonomik büyüme etkileyebileceği ve özellikle nüfusun yaş yapısı; işgücü piyasası, eğitim, sağlık ve istihdam politikaları ile etkileşim içerisinde kalarak ekonomik büyüme katkısında bulunabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Eğer üretken olmayan nüfus olarak nitelendirilen çocuklar ve yaşlılar nüfusun büyük bir bölümünü oluşturuyorsa, bu grupların gereksinimlerini karşılamak için daha fazla kaynağa ihtiyaç doğacak ve kaynakların bu desteğe ayrılması ise, ekonomik büyüme olumsuz olarak etkileyecektir (Bloom vd., 2001: 6-7).

Demografik geçiş teorisi de denilen bu yaklaşım, nüfus artış hızının bağımlı buna karşılık iktisadi büyüme ve kalkınmanın bağımsız değişken olarak kabul edildiği, dolayısıyla iktisadi büyüme ve kalkınmadan yola çıkarak nüfustaki gelişim seyrinin açıklanmaya çalışıldığı bir yaklaşımdır (Kaynak, 2009: 285). Bu yaklaşımı esas alan geleneksel görüşe göre; nüfustaki artış hızı, kişi başına düşen gelir artış hızı ile kentleşme ve sanayileşme düzeyindeki yükselme tarafından belirlenmekte ve ekonomik gelişme, modernleşme, kentleşme ve sanayileşmeye bağlı olarak düşüş göstermektedir. Böylece, yüksek doğum ve yüksek ölüm oranlı geleneksel sanayi öncesi denge, düşük doğum ve düşük ölüm oranlı modern bir sanayi dengesine gelmektedir (Berber, 2011: 239).

Bu bağlamda, nüfusun yaş yapısındaki değişikliklerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini dikkate alan ve son yıllarda Türkiye’de demografi konusunda yapılan çalışmaların sonuçları bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Türkiye’nin 2000’li yıllardan başlayarak yeni bir demografik sürece girdiği kamuoyunda sürekli olarak dillendirilmektedir. Türkiye’de bu yeni sürecin ifade ettiği en önemli gelişme ise, hiç kuşkusuz nüfusun yaş yapısında yaşanmaktadır. Şöyle ki, çalışma çağındaki nüfus (15-64 yaş grubu) veya üretken nüfus olarak adlandırılan aktif nüfusun toplam nüfus içerisindeki payı giderek artmakta ve bu oranın belli bir süre daha artmaya devam edeceği öngörülmektedir. Buna karşılık, çalışma çağının dışındaki nüfusun (0-14 yaş grubu) toplam nüfus içerisindeki payı giderek azalırken, (65 ve üzeri yaş grubu) toplam nüfus içerisindeki payı ise sürekli olarak artmaktadır. Türkiye’nin demografik yapısında meydana gelen bu değişimlerin özellikle, toplam doğurganlık hızının ve buna bağlı olarak da nüfus artış hızının önemli ölçüde azalmasından kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak da, nüfus ancak kendini yeniden üretebilecek bir hızla artacak, diğer bir deyişle sabitleşmeye doğru gidecektir. Dolayısıyla Türkiye an itibarıyla oldukça genç bir nüfusa sahip olmasına rağmen yukarıda belirtilen nedenlerle ileriki süreçlerde gittikçe yaşlanan bir nüfusa yapısına sahip olacaktır.

Diğer yandan, günümüz gelişmiş ülkelerinin hemen hepsinin geçmişte yaşamış oldukları bu süreci şu an itibarıyla geliştirmekte olan birçok ülke gibi Türkiye’de yaşamaktadır. Bu süreç içerisinde çalışma çağındaki nüfus artarken “Demografik Fırsat Penceresi” adı verilen ve ülkelerin tarihlerinde sadece bir kere karşılaşılabilecekleri bir durum olarak eşsiz bir ekonomik büyüme fırsatı ortaya çıkmaktadır. Bu fırsat, ancak doğru politikaların belirlenip uygulamaya konulması ile gerçekleşebilecektir. Bu nedenle, politika yapıcılar ve yöneticiler nüfusun yaş yapısı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi iyi bir şekilde anlamak ve değerlendirmek zorundalığı ile karşı karşıya kalmaktadırlar.

Konu bu boyutlarıyla ele alındığında, Türkiye’de nüfusun yaş yapısında meydana gelmekte olan yukarıdaki söz konusu değişikliklerin bir yandan ekonomik büyüme için tekrar edilemeyecek eşsiz fırsatlar sunduğu, diğer taraftan da kaçınılmaz olarak bazı riskleri de türetebileceği öngörülmektedir. Sürecin sunduğu fırsatları etkin bir şekilde değerlendirmek ve getirebileceği riskleri en aza indirebilmek için ülkemizde karar birimlerinin süreci doğru bir şekilde okuması ve uygulanacak politikaların bu fırsat ve riskleri kapsayacak ve optimize edecek bir şekilde genişletilmesi gerekmektedir.

Bu çalışma mevcut siyasal iradenin sıklıkla vurguladığı ve hükümet politikasına dönüştürdüğü; kamuoyunda yer yer farklı algılara da yol açan “en az üç çocuk” tartışmasına tarihsel bir perspektiften bakarak basit bir katkı sunabilmeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede girişi takiben iktisadi düşüncenin nüfusa bakış konusundaki gelişimi ele alınacak ve ardından Türkiye ekonomisinde nüfusa bakış ve uygulanan politikalar tarihsel olarak kısaca

özetlenecektir. Sonra “nüfus zenginlik kaynağı olabilir mi?” sorusu tartışılacak ve çalışma genel bir değerlendirmeye tamamlanacaktır.

II. NÜFUS TEORİLERİ VE POLİTİKALARI AÇISINDAN İKTİSADİ DÜŞÜNÜNİN EVRİMİ

Nüfus teorileri; genellikle nüfusla ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel, askeri ve benzeri diğer alanlar arasındaki karşılıklı ilişkileri açıklamak üzere oluşturulmuş düşünceler bütünüdür. Tarih boyunca toplumlar çok çeşitli nedenlerle nüfus konusuna yakın bir ilgi duymuşlardır. Bu ilgiye paralel olarak da düşünürler, bazen nüfus artışının hızlandırılması gerektiği, bazen de azaltılması gerektiği yönünde görüşler ortaya atmışlardır. Doğal olarak da nüfus konusunda ileri sürülen görüşler ve teoriler, her sosyal ve ekonomik konuda olduğu gibi ait olduğu dönemin toplumsal yapı ve sorunlarından büyük ölçüde etkilenmiştir. Burada nüfus ve nüfusa ilişkin konularda iktisadi düşüncenin geçirmiş olduğu evrim kısaca özetlenmektedir:

İlkçağlarda Nüfus Teorileri: M.Ö. 3500’lerde başlayan İlkçağlarda, toplumsal düşüncenin belirlenmesinde etkili olan düşünürlerin eserlerinde de nüfusla ilgili bölümler bulunmaktadır. Çin’de Konfüçyüs’ün (M.Ö.551-479) ve dönemin diğer filozoflarının nüfus konusundaki görüşleri; nüfus artışının işgücü verimliliğini kısıtlayarak, insanların yaşam düzeylerini olumsuz yönde etkileyeceği ve toplumsal çatışmaya neden olacağı şeklinde özetlenebilir. Bu düşünürler ayrıca tarım kesiminde ekilebilir topraklarla nüfus arasında ideal bir orantının var olduğunu, bu orantının toprak aleyhine bozulması halinde ölümlerin artacağını ve böylece uzun dönemde toprakla nüfus arasında bir dengenin devam edeceğini ileri sürmüşlerdir (Tuncer, 1976: 28-29).

Aynı dönemde Eski Yunan’da, Platon (Eflatun M.Ö. 427-347) ve Aristo (M.Ö. 384-322) ise, nüfus konusunda ekonomik faktörlerden çok yönetimle ilgili faktörlere ağırlık vererek en uygun nüfusun ne kadar olması gerektiğini incelemişlerdir. İdeal bir kent-devlet oluşturmak, yani ekonomik bakımdan kendine yetebilen, kendi savunmasını yapabilen bir devlet oluşturmak için de yeteri kadar büyüklükte bir nüfusa sahip olunması gerektiğini savunmuşlardır. Platon, nüfusun çok artmaması, hastalık gibi nedenlerle de azalmasına fırsat verilmemesi gerektiğini öne sürmüş, hatta tüm kentler için en uygun nüfus büyüklüğünü 5040 olarak belirlemiştir (Başar, 2010: 8). Eski Yunan düşünürleri, arazinin önemine de dikkat çekmişler ve orta düzeyde bir yaşam sağlayacak kadar toprağın olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Ancak, Aristo ve Platon nüfus ile yoğunluk arasındaki ilişkiyi sistematik bir şekilde incelemekten kaçınmışlardır (Cillov, 1960: 16-17).

Bu dönemde ayrıca, Sparta’da, sürekli savaşların yol açtığı insan kayıplarını karşılayabilmek için çok sayıda ve sağlıklı bir gençliğe ihtiyaç duyulmuş, bu amaçla, evlenme zorunluluğunun getirilmesi ve çok çocuklu babalara çeşitli kolaylıkların sağlanması gibi politikalar uygulanmıştır (Yüceuluğ,

1963: 1). Bu bağlamda, Platon ve Aristo gibi düşünürlerin de, devletin askeri bakımdan güçlü sayılabilmesi için “fazla nüfusun” gereği üzerinde durdukları görülmektedir. Romalılar ise, ülke nüfusunun askeri alanda sağlayacağı yararları gözeterek, artan bir nüfustan yana olmuşlardır. Bu nedenle, Roma’da nüfus artışının teşvik edilip, çocukların beslenip yetiştirilmelerinin bir kamu hizmeti sayılmasının; hatta Sezar ve Augustus tarafından kısırlar ve bekarlar aleyhine kanunlar çıkartılmasının ve miras sisteminin evli bulunan aile bireylerini koruyacak şekilde kurulmasının, bir devlet politikası haline getirildiği görülmektedir (İTO, 2006: 43).

Ortaçağlarda Nüfus Teorileri: M.S. 395-1450 yılları arasını kapsayan Ortaçağlar daha çok manevi değerlere, dolayısıyla dini ve ahlaki konulara ağırlık verilen bir dönem olmuştur. Bu genel yaklaşım nüfusa ilişkin konularda da ağırlık kazanmış ve bu dönemde nüfus ve nüfus artışının ekonomik ve siyasal yaşam üzerindeki etkileri hakkında ileri sürülen görüşlere pek rastlanılmamıştır. Bunun yerine konu daha çok ahlaki bakımdan ilgi görmüş, çocuk düşürme, boşanma, birden çok kadınla evlenme toplumca hoş karşılanmayan uygulamalar olarak kabul edilmiş ve genel eğilim nüfus artışının desteklenmesi yönünde olmuştur.

14. yüzyılda bir İslam düşünürü olan İbn-i Haldun (1332-1406) nüfusun devrevi hareketlere konu olduğunu belirterek, nüfusun; ekonomik, siyasal ve psiko-sosyal koşullarla yakından ilişkili olduğunu ileri sürmüştür. Herhangi bir ülkede nüfus yoğunluğunun yüksek olmasının iş bölümüne olanak vererek toplumun gelir düzeyini yükselteceğini, ayrıca siyasal ve askeri emniyeti sağlamada yardımcı olacağını belirtmiştir. İbn-i Haldun’a göre iyi işleyen bir ekonomi ve siyasal düzen ölümleri azaltıp doğumları teşvik edeceği için nüfusun artmasına neden olacaktır. Ancak daha sonra vergiler artırılıp lükse önem verilmeye başlanınca, siyasal ve ekonomik alanda bir gerileme olacak ve bu da nüfus artışını yeniden yavaşlatacaktır (Tuncer, 1976: 29).

Yeniçağlarda Nüfus Teorileri: Nüfus konusundaki bireysel düşüncelerin teorilere dönüştürülmeye başlandığı bu dönemi; Merkantilistler, Fizyokratlar, Malthus ve diğer Klasikler, Sosyalistler ve Karl Marx olmak üzere dört bölümde inceleyeceğiz:

15. yüzyıldan 18. yüzyılın başlarına kadar Avrupa’daki egemen ekonomik ve siyasal düşünce akımı Merkantilizmdir. Merkantilist düşünürler, nüfus artışını savunmuşlar ve devletin güçlü olabilmesi için daha fazla nüfusa sahip olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Onlara göre devletin gücü, asker sayısı ile birlikte hazinedeki altın ve gümüş miktarına bağlı olduğundan, nüfus ne kadar artarsa askere alınacakların sayısı da o ölçüde artacaktır. Öte yandan ülkeye gelecek altın miktarını ihracat hacmi belirlediğine göre, ülkede artan nüfusun bir bölümü üretimde işçi olarak çalıştırılacak ve böylece, üretim faktörü olarak çalışanların sayısının artması ise, ülkenin servetini artıracaklarını vurgulamışlardır. Merkantilistler, nüfus artışının mali açıdan da önemini kavrayarak, nüfus artışıyla vergi mükelleflerinin sayısının artacağını ve bu yolla

devletin gelirlerinin de artacağını belirtmişlerdir. Merkantilistler ayrıca, ücretin asgari geçim düzeyinde tutulması gerektiğini belirterek, işçilere yüksek ücret ödenmesi halinde, işçilerin daha az çalışarak daha az çocuk sahibi olacağını ileri sürmüşlerdir. (Ersoy, 2008: 163).

İngiliz Merkantilistlerinden William Petty (1623-1687), nüfusu zenginliğin temeli olarak görmüş; fazla nüfusun mali, idari ve ekonomik alandaki avantajlarına değinerek, böyle bir nüfusa sahip olabilmek için sömürgeciliğin desteklenmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu doğrultuda, ülke dışına göçler engellenirken diğer ülkelerden yapılan göçler desteklenmiş ve göçmenlere bazı kolaylıklar sağlanmıştır (Başar, 2010: 11). Merkantilistler ayrıca, nüfusla dış ticaret arasındaki ilişkiye de ayrı bir önem vererek, ülkelerin besin maddelerini sağlamak için mutlaka tarıma ağırlık vermelerinin gerektiğini belirtmişlerdir. Onlara göre, tarımda azalan verimler kanunu geçerli olduğundan, mamul malların üretimini artırarak bunları dışarıya satmanın ve böylece tarım ürünlerini dışarıdan almanın daha yararlı olacağını ileri sürmüşlerdir (Tuncer, 1976: 30).

Bu dönemin bir diğer düşünce akımı, 18. yüzyılın ikinci yarısında Merkantilizme karşı olarak ortaya çıkan ve nüfus konusundaki görüşleri Merkantilistlerden biraz farklı olan Fizyokratizm'dir. Fizyokratlar; hızlı nüfus artışının tarımsal üretimi olumsuz olarak etkileyebileceğini ve bu nedenle, stratejik sektör olarak kabul ettikleri tarımsal üretimde yaşanabilecek problemlerin bütün ekonomiyi etkisi altına alabileceğini ileri sürmüşlerdir. Ancak, Fizyokratlarda genel anlayışının nüfus artışı aleyhine olmadığı, hatta tarımsal üretimi olumsuz olarak etkilemediği sürece nüfus artışı konusunda olumlu yönde düşündükleri söylenebilir. Özetle, Merkantilistlerce nüfus artışının serveti artırdığı görüşünün aksine, Fizyokratlar servet artışının nüfus artışına neden olduğu konusunda birleşmişlerdir (Başol, 1984: 14).

Bu dönemde, Klasiklerin nüfus ile ilgili görüşlerini incelediğimizde ise, ilk olarak Thomas Robert Malthus'u (1776-1834) ve onun nüfus teorisini görmekteyiz. Malthus'un ilk defa 1798 yılında yayınlanan "Nüfus İlkeleri Üzerine Bir Deneme (An Essay on the Principle of Population)" isimli eserinde nüfus konusunda ileri sürmüş olduğu görüş ve öneriler nüfus alanındaki düşünce ve gelişmeyi çok büyük ölçüde etkileyerek, gerek demografi gerekse ekonomi alanında geniş yankılar uyandırmıştır (Gürtan, 1969: 12). 18. yüzyılın ikinci yarısında Merkantilist görüşlere ve buna bağlı olarak hızlı nüfus artışını savunan görüşlere karşı bir reaksiyonun başladığı görülmektedir. Bu dönem aynı zamanda Avrupa'da nüfusun öncesine oranla daha hızlı arttığı bir dönem olma özelliğine sahipti. Böyle bir ortamda ilk yapıtını hazırlayan Malthus'un nüfus teorisindeki çıkış noktasını, toprağın sınırlı bir faktör olmasına karşılık insanların üreme yeteneklerinin belli bir sınırının olmaması oluşturmaktaydı (Tuncer, 1976: 30-31).

Daha açık bir ifade ile, Malthus; gıda maddeleri üretimi ile nüfus artış hızı arasında bir uygunluk bulunmadığı noktasından hareket ederek, nüfusun; 1,

2, 4, 8, 16, 32, 64, 128, 256... şeklinde geometrik bir dizi halinde artabileceğini buna karşılık, gıda maddeleri üretiminin ise; 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9... olarak aritmetik bir dizi biçiminde artabileceğini ileri sürmüştür. Bu ikisi arasında meydana gelebilecek gerginliği matematiksel bir kesinlikle belirtmeye çalışarak, müdahale ve kontrol edilmeyen bir nüfusun, her nesil değiştikçe bir misli artacağını ve böylece iki asır içinde nüfustaki 256 misli artışa karşılık gıda maddeleri üretiminde ancak 9 misli bir artış kaydedilebileceğini belirtmiştir. Böylece gıda maddeleri üretimini artırma imkanının nüfusun çoğalma kapasitesine eşit olmadığı gözlemine dayanan Malthus, nüfus ile geçim imkanları arasındaki yakın ve doğrudan ilişkiyi göz önünde bulundurarak, nüfus artışının insanlığı bir felakete doğru sürüklemekte olduğu görüşünü savunmuştur (Başol, 1984: 15).

Yazar, bu dengesizliği ortadan kaldırmak ve nüfus hareketlerindeki doğal artış eğilimlerini önlemek amacıyla bazı önlemlerin alınması gerektiğini belirtmiştir. Bunlardan biri, insanların akıllı hareket etmeleri, yani bilinçli bir şekilde doğum miktarlarını sınırlamaları, uzun süre bekar yaşamaları veya nispeten geç evlenmeleri şeklindeki “Ahlaki Sakınmalardır”. Bir diğeri ise, verem, açlık, depresyon, salgın hastalıklar gibi afetlere, ayrıca savaşlar da eklenecek ve neticede nüfus fazlası tekrar yok olacaktır. Böylece nüfus artışının doğal olarak kontrol edilebileceğini ileri sürmüştür (Timur, 1964: 217).

Malthus 19 yüzyıl düşüncesini büyük ölçüde etkilemiş olan Klasik Okul iktisatçılarından birisidir. Ancak nüfus konusunu işleyen tek Klasik Okul mensubu değildir. Diğer Klasik iktisatçılar da Adam Smith (1723-1790), David Ricardo (1772-1823), John Stuart Mill (1806-1873) başta olmak üzere ekonomik büyüme sorunu ile yakından ilgilemişler ve modellerinde büyüme ile nüfus artışı arasında yakın bir ilişki kurmuşlardır. Klasiklere göre, kapitalist sistem başlangıçta ne kadar canlı olursa olsun azalan verimler kanunundan ötürü belli bir olgunluğa eriştikten sonra, mutlaka bir durgunluk sürecine girecektir. Bunda da en önemli rolü kuşkusuz nüfus artışının oynayacağını ileri sürmüşlerdir.

Ayrıca Klasik dönemin bazı iktisatçıları nüfus artışında gelir dağılımının önemli olduğunu, herhangi bir ülkenin nüfusunun, o ülkedeki birey başına düşen gelirle ters orantılı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bazı iktisatçılar ise, Klasik öğretinin kapitalist ekonomide işsizlik olmayacağı önerisine karşı çıkarak, nüfusun büyüklük ve artış hızının işsizlikle yakından ilişkili olduğunu belirtmişlerdir (Tuncer, 1976: 32). Örneğin, John Stuart Mill; işçi sınıfının, nüfus artışı sınırlandırılmadan refaha kavuşmasının imkansız olduğunu ve eğer üretimde bir artış gerçekleştirilemezse, gelir dağılımında bazı sınıfların payının azalacağını ileri sürmüştür. Bu doğrultuda, Mill’e göre azalan verimler kanunu dengeli bir gelir dağılımını da mümkün kılamayacaktır (Özgüven, 2005: 125). Öte yandan birçok Klasik iktisatçı, Malthus’un gıda maddeleri üretiminin çok yavaş artacağı konusundaki kötümserliğini de paylaşmamışlardır. Bununla birlikte, Smith, Ricardo, Mill, Say, Senior gibi Klasikler; “fazla nüfusun” yaratacağı

sonuçlar bakımından genellikle Malthus'a katılmakla birlikte, sorunun müdahale gerektirmeksizin, işgücü, arz ve talebine bağlı olarak kendiliğinden çözümlenebileceğini belirtmişlerdir (ITO, 2006: 47-48).

Bu dönemin sonuna doğru 19. yüzyılın ilk yarısından başlayarak, Kapitalizmin gelişmesiyle birlikte Sosyalist düşünürler ortaya çıkmaya başlamışlardır. Bu düşünürlerin bir kısmı nüfus sorununun olmadığını diğer kısmı ise, böyle bir sorun olsa bile bunun Malthus'un yöntemleriyle değil, ancak sosyalist bir toplum düzeni içinde çözümlenebileceğini ileri sürmüşlerdir. Sosyalistler, Sanayi Devrimiyle birlikte ortaya çıkan işçi sınıfının içinde bulunduğu sefaletin nedeninin, nüfusun fazla olmasıyla değil, gelirin çeşitli sınıflar arasında adil olmayan bir şekilde dağılmış olmasıyla açıklanabileceğini ileri sürmüşlerdir. Marx'tan önce yaşamış 19. yüzyıl sosyalistlerinin bir kısmı, Malthus'un nüfus artışını önlemek için önerdiği önlemleri reddederek, toplumdaki sefaletin kaldırılabilmesi ve toplumsal yapının yeniden düzenlenebilmesi halinde, daha verimli hale gelecek olan yeni ekonomik düzende nüfus artışının da yavaşlayacağını ileri sürmüşlerdir. Ücret artışlarının, nüfus artışını desteklediği bazılarınca kabul edilmiş ve nüfus artışının ücretleri düşürmesini önlemek için reformlar yapılması ve işçilerin birlikler kurması gerektiği önerilmiştir (Tuncer, 1976: 33-34).

Sosyalizmi bilimsel temeller üzerine oturtan ve Sosyalizmin kurucusu olan, Alman felsefeci Karl Marx'a göre (1818-1883), toplumların karşılaştığı fazla nüfus sorunu, kapitalist üretim sürecinin bir ürünü ve işgücü talebini sınırlayan faktör ise, sermaye birikiminin yetersizliğidir. Marx'a göre, düşük ücretler sonucunda ortaya çıkan talep yetersizliği, karı ve yatırım düzeyini olumsuz yönde etkileyecek olmasına rağmen, kapitalist sistemde; sermaye sahipleri işgücü fazlası doğmasını bilinçli olarak istemektedirler. Çünkü işsizliğin artması, onlara işgücü ücretlerini düşük tutarak işçileri sömürme imkanı vermektedir. Bu bağlamda, "Yedek Sanayi Ordusu" artan nüfusun değil sabit sermayenin toplam sermaye içinde artan payının, artı değer elde etmek için işçinin ücretine tekabül eden süreden daha fazla çalıştırılmasının bir ürünüdür. Ancak toplumlar kapitalist sistemden sosyalist toplum düzeyine geçtiklerinde nüfus fazlası diye bir sorun kalmayacak, herkes iş imkanı bulacak ve artan refah düzeyinde bireyler daha çok çocuk yapma gereğini duymayacaklardır (Cillov, 1960: 28-29).

Marx'ı izleyen sosyalist yazarlar da nüfus konusunda ana hatlarıyla Marx'ın tutumunu izlemişler, ancak ayrıntıda bazı değişik önerilerde bulunmuşlardır. Lenin ve Stalin gibi Marksist düşünürler, sosyalist toplum düzeninde bir yandan üretimin daha hızlı bir şekilde artacağını, diğer yandan da doğumların azalacağını, böylece nispi nüfus fazlalığının ortadan kalkacağını belirtmişlerdir (Tuncer, 1976: 34).

Demografik Değişim Teorisi: İlk kez İngiliz Demograf Warren Simpson Thompson (1887-1950), tarafından 1929 yılında ortaya atılan Demografik Değişim Teorisinde, farklı doğum ve ölüm hızları ile nüfusun

gelişme hızı arasında bir ilişki kurulmaya çalışılmıştır. Model yaklaşık olarak iki yüzyıl boyunca sanayileşmiş ülkelere ilişkin doğum ve ölüm hızlarında meydana gelen değişmelerin gözlenmesi ve yorumlanması ile ortaya çıkmıştır. Modelde, sanayileşme ve ekonomik gelişme ile doğum-ölüm hızları arasında ters yönlü bir ilişkinin bulunduğu, başka bir deyişle ülkelerin tarımdan sanayiye doğru yapısal bir değişim geçirirken, hem doğum hem de ölüm hızlarının düşeceği ileri sürülmüştür. Bu bağlamda, Demografik Değişim Teorisindeki¹ amaç, doğum ve ölüm oranlarının yüksek seviyede denge halinden alçak seviyede bir denge haline geçmeleridir.

Thompson, nüfus bakımından gelişme hızı farklı üç grup ülke olduğunu belirterek ilk grupta, doğum ve ölüm hızlarının yüksek düzeyde ve denge durumunda olduğu sanayileşmemiş ülkelerin bulunduğunu ifade etmiştir. İkinci grupta, sanayileşme ile birlikte doğum ve ölüm hızları düşmeye başlayan, ancak ölüm hızları doğum hızlarından daha çabuk düşmekte olan ve bu nedenle nüfusu hızla büyüyen, Doğu ve Güney Avrupa'daki sanayileşmeye geçiş dönemini yaşayan gelişmekte olan ülkelerin bulunduğunu belirtmiştir.

Üçüncü grupta ise, sanayileşmenin tamamlanmasıyla birlikte, doğum hızları düşük düzeyde, ölüm hızları ile dengede olan ve bu nedenle nüfus artışı da çok yavaşlamakta olan, Batı ve Kuzey Avrupa'daki ülkelerle, ABD, Japonya ve Rusya gibi sanayileşmiş ülkelerin bulunduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Thompson, ikinci grupta bulunan ülkelerin demografik durumlarının, son grupta bulunan sanayileşmiş ülkelerin 35-40 yıl önceki özellikleri ile aynı olduğuna da değinmiştir (Başar, 2010: 19-21).

Demografik Değişim Teorisi, sosyal ve ekonomik gelişme ile doğum ve ölüm oranları gibi temel demografik değişkenler arasındaki ilişkiyi açıklamaya yarayan bir yaklaşım olarak önem taşımaktadır. Ancak teori, sosyo-ekonomik gelişme ile demografik değişim arasındaki ilişkinin gücü ve karşılıklı etkileşimin zamanlaması bakımından fazla bir şey söyleyememektedir. Teori özetle, demografik değişkenlerde meydana gelecek değişmelerin, sosyal ve ekonomik gelişmeyi bir zaman aralığı ile izleyeceğini ifade etmektedir (Tuncer, 1976: 40).

Optimum Nüfus Teorisi: İsveç'li iktisatçı, Knut Wicksell (1851-1926), kişi başına gelirin maksimum olduğu noktada nüfus artışının kontrol altında tutulması gerektiğini ileri sürerek, Optimum Nüfus Teorisi olarak kabul edilen demografi kuramını geliştirmiştir (Güneş, 2009: 135). Bu bağlamda, 19. yüzyılın sonlarına doğru nüfus alanındaki diğer iktisatçıların da en fazla yoğunlaştıkları konulardan birisi, herhangi bir toplumda nüfusun ulaşabileceği en yararlı ya da optimum bir büyüklüğün olup olmadığı olmuştur. Optimum nüfus düzeyiyle

¹ "Demografik Geçiş Teorisi" Hakkında Bakınız: Emel Başar, Demografiye Giriş, 2010, Gazi Kitabevi, Ankara, ss. 19-22.

Baran Tuncer, Ekonomik Gelişme ve Nüfus, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, D-20, Lider Mat. Ankara 1976, ss. 38-40.

anlatılmak istenen ise, işgücü başına verimin en yüksek olduğu nüfus düzeyidir. Geniş bir ifadeyle optimum nüfus²; “belirli bir amacı en tatminkar şekilde gerçekleştirebilecek nüfus miktarıdır” şeklinde tanımlanabilir (Gürtan, 1969: 15). Optimum nüfus kavramının temelindeki düşünce; toplumda nüfus artışlarının, işbölümü gibi nedenlerle bir süre daha etkin bir kaynak dağılımına imkan vereceği, başka bir ifadeyle, ekonomide artan verim kanununun geçerli olacağı, ancak nüfus artışının devam etmesi halinde azalan verimler kanununun işlemeye başlayacağıdır.

III. TÜRKİYE’DE UYGULANAN NÜFUS POLİTİKALARI

Nüfus politikaları denildiğinde genellikle, hükümetlerin bilinçli olarak nüfusun niceliğini, niteliğini ve dağılımını etkileyen kararlarının tümü anlaşılmaktadır. Uygulanması bir dizi karara ve çeşitli politikalar arasındaki öncelik ve dengelere bağlı olan nüfus politikaları ise, pro-natalist, anti-natalist ya da iki yönlü olarak uygulanabilmektedir. Üretim ve güvenlik için insan gücü ihtiyacı olan bir ülkenin pro-natalist; insan gücü fazlası olan bir ülkenin ise, anti-natalist bir politika izlemesi, ülkelerinde etnik ve bölgesel nüfus dengesini etkilemek isteyenlerin ise, bu politikaları iki yönlü olarak izlemeleri gerekmektedir (TÜSİAD, 2010: 90).

Ülkemizde Cumhuriyetin kuruluşundan önce nüfus konusunda belirgin bir politikanın varlığından söz etmek mümkün değildir. Bu tarihten sonra ise ülkemizde, birbirine zıt hedefleri amaçlayan iki farklı nüfus politikasının izlendiği görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de nüfus politikalarını inceleyen literatür, genellikle nüfus politikalarını 1965 öncesi ve sonrası dönem olarak ele almaktadır. Bunlardan ilki, Cumhuriyetin ilk dönemlerinde uygulanan ve nüfus artışını destekleyen, ikincisi ise 1965 yılından itibaren uygulanmakta olan ve Türkiye’de nüfus artış hızını yavaşlatmaya yönelik politikalarlardır. İki farklı amacı olan bu nüfus politikaları arasındaki tarihsel ayrımı belirleyen olgu ise, 1960 yılından sonra, Türkiye’de planlı döneme geçilmesi ile yeni bir nüfus politikası oluşturulması kararının alınması ve 1965 yılında kabul edilen “Nüfus Planlaması Hakkındaki Kanun’un” uygulanmaya başlamasıyla sağlanmıştır (Başar, 2010: 28). Bu kapsamda 1923 yılından günümüze kadar Türkiye’de uygulanan nüfus politikalarını, aşağıdaki gibi iki dönem halinde incelemek mümkündür.

1923- 1965 Dönemi Nüfus Politikaları: Bu dönemin tamamında, Türkiye’de nüfus politikalarının doğumu teşvik eden pro-natalist bir anlayışla şekillendiği söylenebilir. Nüfus konusunda pro-natalist anlayışı gerekli kılan sebepleri dört ana başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi, yoğun savaş ve toprak kayıplarından dolayı nüfusun azalmış olmasıdır. İkincisi,

---

² Optimum Nüfus Teorisi Hakkında Bakınız: Koray Başol, (1984), Demografi “Genel ve Türkiye”, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayın No: 6, İzmir, ss.20.

hastalık ve salgınlardan ve yaygın sağlık hizmetlerinin bulunmamasından ötürü doğal nüfus artışının zayıf kalmasıdır. Üçüncüsü, ekonomik kalkınmayı sağlamak için tarımda emek yoğun sistemin gerektirdiği insan gücü açığının kapatılmak istenmesidir. Sonuncu olarak da askeri tehditleri bertaraf edebilmek için sayısal olarak çok sayıda ve sağlıklı askerlerden oluşan bir ordu bulundurma zorunluluğudur (Yüksel, 2007: 42). Ayrıca bu dönemde nüfus artışının ekonomik nedenlerle de yararlı olacağını savunan, artan nüfusun ülkenin atıl kaynaklarının işletilmesine yardımcı olacağını ve hızlı nüfus artışı ile ülkedeki sosyal iş bölümü ve uzmanlaşmanın sağlanacağını kabul eden görüşler de öne sürülmüştür (Başar, 2010: 28-29).

Nüfusun artırılması gerektiğini belirten söylemler daha sonra başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere çeşitli yöneticiler tarafından tekrarlanmış ve Cumhuriyet Halk Partisi başta olmak üzere diğer siyasi partilerin programlarında, hükümetlerin politikalarında açıkça belirtilmiş ve bu amaçla çeşitli yasal önlemler alınmıştır. Örneğin, 1926 tarihli Türk Ceza Kanunu, çocuk düşürme ve düşürtmeyi aynı zamanda da çocuk yapmaya engel olacak nitelikteki fiil ve hareketleri ağır ceza yaptırımlarına bağlamıştır (Yüksel, 2007: 42-44). 1926 yılında yürürlüğe konulan Türk Medeni Kanunu ile evlenme yaşı erkekler için 18, kadınlar için ise 17 olarak belirlenmiştir. Ancak nüfus artışını hızlandırmak amacıyla bu kanunda 1938 yılında yapılan değişiklikle evlenme yaşı erkekler için 17, kadınlar için ise 15'e düşürülmüştür. (TÜGIAD, 1993: 11). 1929 yılında 5'ten fazla çocuğa sahip olan ailelerin yol vergisinden muaf tutulmaları, 1930 yılında 6 ve daha fazla çocuklu ailelere madalya verilmesi, yine çok çocuklu ailelere hazineye ait topraklardan tarla bağışlanması kabul edilmiştir. Ayrıca 1930 yılında kabul edilen Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'na göre, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na bazı yükümlülükler getirilerek doğumların artırılması ve çocuk ölümlerinin azaltılması amaçlanmıştır. 1934 yılında göçmelerle ilgili olarak çıkarılan çeşitli kanunlarla dışarıdan Türkiye'ye göç edenlerin yerleşmesi kolaylaştırılmış ve dolayısıyla göçler desteklenmiştir.

Bu doğrultuda, Cumhuriyetin başlangıcından 1960'lı yılların ortasına kadar, genel olarak bütün hükümetler tarafından doğurganlığı artırıcı nüfus politikalarına yer verilmiş ve bu politikalar alınan çeşitli yasal ve idari önlemlerle desteklenmeye çalışılmıştır. Ancak, uygulanan politikaların uzun dönemde doğurganlığın yükselmesinde ve nüfusun artmasında önemli bir katkısı olmamıştır (Başar, 2010: 29). Bu dönemden sonra ise nüfus konusundaki yol haritalarının politika yapıcılar tarafından birbiri ardına uygulamaya konulan kalkınma planlarıyla şekillendiği planlı bir döneme geçilmiştir.

1965 Sonrası Nüfus Politikaları: 1960 yılında DPT'nin kurulması ve planlı döneme geçilmesiyle birlikte Türkiye'de nüfus politikası alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Buna paralel olarak, 1963-1967 yıllarında uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında Türkiye'de hızlı nüfus artışı ile ilgili sorunlar ilk defa resmi olarak ele alınmış ve yeni bir nüfus politikasından bahsedilerek, bu politikanın amacının; ekonomik kalkınmanın hızlı nüfus artışı

tarafından olumsuz etkilenmesini engellemek olduğu vurgulanmıştır. Türkiye’de nüfus artış hızının milli gelirdeki artış hızından fazla olması durumunda ekonomik gelişmenin bir ölçüsü olan kişi başına gelir artışının yavaşlayacağı, demografik yatırımların artacağı, ayrıca genç nüfusun artmasının tüketimi artıracığı ve işgücü arzında önemli sorunlar ortaya çıkaracağı belirtilmiştir. 1965 yılında çıkarılan Nüfus Planlaması Hakkındaki Kanun ile bireylere istedikleri zaman ve istedikleri sayıda çocuk sahibi olma özgürlüğü tanınmıştır (Başar, 2010: 30). 1968-1972 yılları arasında uygulanan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında, birinci planda ortaya konulan nüfus artış hızının düşürülmesi hedefi tutturulamamış ve temel ekonomik hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için önceki planda çerçevesi çizilen politikalara devam edilmesi gerektiği ifade edilmiştir (Yüksel, 2007: 47).

1973-1977 yılları arasında uygulanmak üzere hazırlanan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında, nüfus konusundaki yaklaşım biraz daha derinleştirilerek, hızlı nüfus artışının toplumun uzun dönemde çözümü için gereken sorunları arasında yer aldığı kabul edilmiş ve nüfus alanında herhangi bir politikaya yer verilmemiştir. Ayrıca, plan da 1950’den itibaren doğum oranındaki azalmanın yetersiz olduğu ve bağımlılık oranının da artmış olduğu ifade edilmiştir (Başol, 1984: 32).

1979-1983 yılları için hazırlanan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında, doğurganlık düzeyinde genel olarak azalmanın görüldüğü, ancak bölgelerarası farklılıkların sürdüğü, doğurganlıktaki bu azalmanın, benzer bir şekilde ölümlerde özellikle de çocuk ölümlerinde görüldüğü belirtilmiştir. Bu Planda, nüfus planlaması ile ilgili herhangi bir hedefe rastlanılmamış ve nüfus politikasının, sosyal ve ekonomik politikaların bir türevi olarak uygulanması gerektiği vurgulanmıştır. Dördüncü Planın son yıllarında görülen gerek üzerine, 1983’te daha önce kabul edilen yasa yürürlükten kaldırılarak yeni Nüfus Planlaması Hakkındaki kanun yürürlüğe konulmuştur. Bu kanunla, devletin sorumluluğu yalnızca doğum kontrolü için gerekli ilaçların sağlanması ile sınırlandırılmış ve yasal olarak on haftaya kadar hamileliklerin sonlandırılması da serbest bırakılmıştır (Başar, 2010: 31). Bu dönemde ayrıca, devlet yöneticilerimiz özellikle de Sağlık Bakanlığı çocuk sayısında rakam zikretmeye başlamış ve ideal çocuk sayısının 2 olması gerektiğini belirtmiştir (Doğan, 2011: 302). 1985-1989 yılları arasında uygulanan Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planında nüfus artış hızının düşmekte olduğu ve bu düşüş eğiliminin devam edeceği belirtilerek, nüfusun, istikrarlı bir ekonomik gelişme ve sosyal kalkınma hedefiyle uyumlu bir yapıya kavuşturulması gerektiği belirtilmiştir (DPT, 1985: 125-26).

1990-1994 yıllarını kapsayan Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planında, yüksek nüfus artışının, istenilen ekonomik büyüme ve sosyal gelişme düzeyini engellediği görüşünden hareketle, nüfus artış hızını azaltmaya yönelik politika ve programların etkinleştirilerek devam etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu konuda nüfus politikalarına yönelik çalışmalara destek verilmesi, nüfus

yapısında meydana gelen değişimlerin geleceğe ışık tutması bakımından dikkatlice takip edilmesi ve yüksek olan bebek ölümlerinin düşürülmesi hedeflenmiştir (DPT, 1989: 284-87). 1996-2000 dönemini kapsayan Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planında, Türkiye'nin demografik geçiş süreci içerisinde bulunduğu, nüfus artış hızının sorun olarak önemini koruduğu, ülke genelinde demografik yönden yapısal bir değişim olmakla birlikte bölgelerarası farklılıkların halen devam etmekte olduğu belirtilmiştir (DPT, 1995: 34-39).

2001-2005 yıllarında uygulanan Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planında ise, ilk defa 2001-2023 dönemini de kapsayan uzun vadeli stratejilere yer verilerek, yıllık nüfus artış hızı ve toplam doğurganlık hızında görülen tedrici düşüşün bu dönemde devam edeceği belirtilmiştir. Bu nedenle, dengeli ve sürdürülebilir kalkınma hedefi ile uyumlu bir nüfus yapısına ulaşmak için nüfusun; eğitim, sağlık ve işgücü yönünden niteliklerinin iyileştirilmesi, yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve bu alanlarda bölgeler arasındaki farklılıkların giderilmesinin temel ilke olduğu ifade edilmiştir (DPT, 2000: 78-80).

2007-2013 yıllarını kapsayan Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planında; ülkemizde nüfus artış hızının azaltılması yönündeki politikaların devam etmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin demografik yapısının, doğurganlık düzeyindeki ve yaş yapısındaki gelişmelerle gelişmiş ülkelerin yapısına benzemeye başladığı ve değişen nüfus yapısı, özellikle eğitim, istihdam ve sosyal güvenlik alanlarındaki politikaların gözden geçirilmesi ihtiyacını doğurduğu belirtilmiştir (DPT, 2006: 40).

Özetle, 1965 sonrası dönem, Türkiye'de doğurganlığın genel olarak düşmekte olduğu, Türkiye'nin demografik geçiş döneminde artık yol aldığı ve giderek daha çok sayıda evli çiftin doğum kontrol yöntemleri kullanarak bilinçli bir tercihle doğurganlıklarını düşürdükleri bir süreçtir. Dolayısıyla, 1965 öncesi dönemde olduğu gibi 1965 sonrası dönemde de Türkiye'de doğurganlığın azalışında devletin nüfus planlaması politikasının doğrudan etkisi çok önemsiz olmuştur. Yani, eğer Türkiye'de doğurganlık son planlı dönem süresince hızla ve önemli ölçüde azalmışsa, bunun özgün nedenlerini devletin bu konudaki girişim, eylem ve politikalarında değil, çeşitli ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerde aramak gerekmektedir (TÜSIAD, 1999: 44-45).

Diğer taraftan, Türkiye'de politika yapıcılar tarafından Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planına kadar olan süreçte nüfus artış hızının azaltılması gerektiğinin öneminden bahsedilerek bu doğrultuda politikalar geliştirilmiş ve uygulamaya konulmuştur. Bu durum, Türkiye'nin 2000 yıllardan itibaren yaşamakta olduğu demografik değişim sürecinin ve dolayısıyla beraberinde getirdiği demografik fırsat penceresi olgusunun karar birimleri tarafından yakın geçmişe kadar tam olarak öngörülemediğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ancak söz konusu bu sürecin farkındalığında olunması ve gerekli politika tedbirlerinin alınması ilk defa 2013 yılında hazırlanan, 2014-2018 yıllarını kapsayan Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planında mümkün olmuştur. Planda, demografik fırsat penceresi olgusundan bahsedilerek, nüfus alanında

uygulanacak doğru politikalarla toplam doğurganlık hızının tedricen yükseltilmesi hedeflenerek, süreçten azami derecede faydalanılması ve sürecin sonlanması ile karşılaşılacak olan olası riskler de ifade edilerek uygun zamanlı politika tedbirlerinin alınması gerektiğinin önemi belirtilmiştir (DPT, 2013: 54-56).

IV. TÜRKİYE’NİN DEMOGRAFİK DÖNÜŞÜMÜ VE DEMOGRAFİK FIRSAT PENCERESİ

Daha önce açıklandığı üzere tüm toplumlar, 100-300 yıl arasında değişen aralıklarla demografik dönüşümler geçirmektedirler. Nüfus biliminde “Demografik Geçiş Süreci” olarak adlandırılan bu dönüşümler, üç evrede gerçekleşmekte ve her evrede farklı nüfus özellikleri gözlemlenmektedir. Sürecin başlangıcında, toplam nüfusun içerisindeki çocuk nüfusunun (0-14) ağırlığı yükseken, ikinci evrede, çalışma çağındaki nüfusun (15-64) ağırlığı artmaktadır. Yaşlı nüfusun (65 ve üzeri), toplam nüfus içerisindeki ağırlığının yükselmesi ile de üçüncü ve son evreye girilmektedir. Demografik geçiş sürecinde, nüfusun artış hızı azalırken, çalışma çağındaki nüfusun artması ve yüksek sayılara ulaşması Demografik Fırsat Penceresi veya Demografik Armağan olarak adlandırılan bir süreci ortaya çıkarmaktadır.

Demografik Fırsat Penceresi terimi ilk defa Barlow (1994) tarafından kullanılmıştır. Bu süreç, toplumun geçirdiği yaş yapısındaki değişimler ile ilgili olarak ve ülkelerin tarihlerinde sadece bir kere karşılaşılabilecekleri bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü süreç içerisinde nüfusun yaş yapısı değişirken, çalışma çağındaki nüfus sadece bir kez artarak en yüksek değerini almakta; bundan sonra azalmaya başlamakta ve bu oluşum bir daha tekrarlanmamaktadır. Buna bağlı olarak, günümüz gelişmiş ülkelerinin bu süreci geçmişte farklı tarihlerde yaşadığı kabul edilmekte, Örneğin, Japonya’nın 1960’larda ve diğer Doğu Asya ülkelerinin 1970’lerde yaşadığı hızlı büyüme dönemi ve üretimlerindeki artış, bu ülkelerde oluşan Demografik Fırsat Penceresi ile ilişkilendirilmektedir.

Demografik Fırsat Penceresi sürecin ikinci evresinde görülmekte, bu evrede, toplam nüfus içerisinde çalışma çağındaki nüfusun ağırlıklı olmasının yanı sıra toplam bağımlılık oranı da düşük kalmaktadır. Diğer bir deyişle, bağımlı çocuk nüfus oranı azalmış ve bağımlı yaşlı nüfus oranı ise henüz artmamıştır. Çalışma çağındaki nüfus, çalışma, üretme ve kazanma potansiyeline sahip olan nüfustur. Bu nedenle, çalışma çağındaki nüfus yani çalışanlar artarken vergi tabanı genişleyecek ve kamu tasarrufları artacaktır. Bu da ülkenin toplumsal ve ekonomik gelişmeye daha çok yatırım yapabileceği anlamına gelmektedir. Bağımlı çocuk nüfus oranının azalması ile birlikte, eğitimde nicelik yerine niteliğe yoğunlaşma fırsatı ortaya çıkacak, doğurganlık düştüğü ve çocuk sayısı azaldığı için de aileler çocuklarının eğitimine ve sağlığına daha çok para harcayabileceklerdir. Böylece geleceğin işgücü daha eğitilmiş, sağlıklı, becerikli ve üretken olarak ekonomik büyümeye daha fazla katkıda bulunabileceklerdir.

Ayrıca, çalışma çağındaki nüfustaki artış, kişi başına üretimi ve ekonomik büyümeyi artırırken, özel tasarrufları da artıracaktır. Bu durum da, yatırımlara yönelmeyi ve böylece daha fazla ekonomik büyümeyi mümkün kılmaktadır. Eğer, doğru politikalar geliştirilebilir, uygulanabilir ve çalışma çağındaki nüfusa istihdam yaratılabilirse, daha yüksek üretkenlik ve ekonomik büyüme mümkün olacaktır. Fakat işgücü piyasasına girenler iş bulamazlarsa, işgücü piyasasına girenlerin çokluğu ücretleri düşürecek, işsizlik ve yoksulluk artacak, dolayısıyla da toplumsal huzursuzluk ve karmaşa ortamı baş gösterebilecektir (TÜSİAD, 2012: 37-38).

Demografik Fırsat Penceresi farklı ülkelerde farklı zamanlarda başlamakta, ayrıca ne kadar süreceği yine ülkelere göre farklılık göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında günümüzün yüksek gelire sahip gelişmiş ülkelerinin tamamının demografik değişim sürecini oldukça uzun bir zaman diliminde öngörüldüğü gibi yaşayıp tamamladıkları kabul edilmektedir. Buna karşılık, günümüzün az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerinin ise, söz konusu süreci farklı noktalarda ancak nispi olarak daha kısa bir zaman aralığında yaşamakta oldukları/olacakları genel olarak kabul görmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için daha kapsamlı bir değerlendirme yapıldığında ise, 2000'li yılların başında ağırlıklı olarak birçok gelişmekte olan ülkenin demografik geçiş sürecinin ikinci aşamasının sonuna doğru yaklaşmakta olduklarını, geri kalanların da üçüncü aşamanın ilk safhalarında olduğunu söylemek mümkün olmaktadır. Diğer taraftan, Dünya Bankası nüfus projeksiyonlarına göre; birçok gelişmekte olan ülke 2020 ya da 2040 yılından önce nüfusta değişim sağlayacak oranları yakalayamayacaktır. Nüfusta değişimi sağlayacak oran ise, kadınların ortalama bir çocuk sahibi olacak kadar geç evlenmeleri veya en azından bu düşünceyi taşımalarıdır. Ancak bu kısa sürede yaşanabilecek bir olgu değildir. Bu durum hesaba katıldığında gelişmekte olan ülkelerin birçoğunun gelişme seyirlerine göre 2075 ya da 2175 yılından önce durağan bir nüfus yapısına (sıfır oranlı nüfus artışına) ulaşmaları da mümkün gözükmemektedir (Berber, 2011: 239-245).

Ancak, Türkiye'de Demografik Fırsat Penceresinin 2010 yılında açıldığı ve yaklaşık olarak 40 yıl sürerek 2050 yılına kadar devam edeceği tahmin edilmektedir. Bu tarihler arasında Türkiye'de çalışma çağındaki nüfusun artacağı, çocuk bağımlı nüfus oranının azalacağı; fakat yaşlı bağımlı nüfus oranının ise çok fazla artmayacağı tahmin edilmektedir. 2050 yılına gelindiğinde, sürecin yukarıda özetlenen tablonun tersine dönmesiyle, yani toplam nüfusun azalmaya başlaması, toplam bağımlılık oranı içindeki yaşlı nüfusun oranının ve medyan yaşın artması ile diğer bir deyişle nüfusun yaşlanması ile sona ereceği beklenmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren nüfusunun yapısı, yaş dağılımı, cinsiyet oranı, coğrafi dağılımı gibi demografik göstergelerinde önemli değişiklikler yaşamıştır. Bu değişiklikler ülkenin sosyal, siyasi ve ekonomik yapısını doğrudan veya dolaylı olarak etkilemiştir. Türkiye'nin

demografik deneyimi, literatürde “demografik geçiş” dediğimiz süreci karşılayacak şekilde yaşanmıştır (Yüksel 2007: 26). Yüksek doğurganlık ve yüksek ölümlülük eğiliminin zamanla yerini düşük doğurganlık ve düşük ölümlülüğe bırakacağı bu süreç özetle aşağıdaki kronoloji ile yaşanmıştır.

Türkiye'nin birinci demografik geçiş sürecini, doğum ve ölüm oranlarının çok yüksek olduğu 1923-1955 yılları arasında yaşadığı kabul edilmektedir. Bu zaman aralığında, II. Dünya savaşı yıllarında ölüm hızının yükseldiği kısa dönem dışında, normal yaşamdaki iyileşmelerin ve savaşın sona ermesinin, ölüm hızlarında sürekli bir azalmaya neden olduğu görülmektedir. Ancak doğurganlık, ölümlülükteki azalmayı takip eden bir azalma göstermek yerine bu dönemde daha da artmış ve ortalama 5,5 çocuktan 7 çocuğa yükselmiştir. 1950'ye kadar 5,5 ile 7 arasında dalgalanan toplam doğurganlık hızı, 1950'den itibaren sürekli olarak düşme eğilimi göstermiş ve nüfus 30 yıllık bir sürede ikiye katlanarak, 1927'de 13,7 milyon iken 1955'te 24 milyon olmuştur. Türkiye'deki bu demografik dönüşüm süreci 1955 ile 1985 yılları arasındaki dönemde de sürmüş ve bu dönemin başlangıcında yıllık nüfus artış hızı % 2,8 ile en yüksek düzeyine ulaşmıştır. Toplam Doğurganlık Hızı 1950 yılından itibaren sürekli olarak düşmeye başlamış fakat bu dönemde doğurganlıktaki düşüş, ölümlülükteki kadar hızlı olmadığından nüfus artmaya devam etmiştir. Nüfus 30 yıllık bir sürede yine yaklaşık olarak ikiye katlanarak 1955'te 24 milyondan 1985'te 51 milyona yükselmiştir (TÜSİAD, 2010: 55-56).

Türkiye'nin Demografik Geçiş Sürecinin ikinci aşamasına 1985 yılından itibaren girdiği, günümüzde de ikinci aşamada olduğu ve bu sürecin yaklaşık olarak 2010-2050 yılları arasında fırsat penceresini aralayarak devam edeceği öngörülmektedir. Bu doğrultuda, doğurganlıktaki ve ölümlülükteki düşüş eğilimi 1985 yılı sonrasında da devam etmiş ve bu dönemde nüfus artış hızının yurt dışından gelen göçlere rağmen % 2,2'nin altına düştüğü, 1990-2000 yılları arasında da % 1,8 civarında kaldığı görülmektedir. 2000 yılında, toplam doğurganlık hızının 2,53 olduğu, toplam nüfusun % 29,82'sinin çocuk (0-14 yaş), % 64,45'inin çalışma çağı (15-64 yaş) ve % 5,69'unun da yaşlı (65 ve üzeri) yaş grubunda olduğu görülmektedir. Demografik fırsat penceresi teriminin kendini göstermeye başladığı yıl olan 2010 itibarıyla de, nüfus artış hızının % 1,6'ya, toplam doğurganlık hızının ise 2,06'ya düştüğü görülmektedir. Toplam nüfusun % 25,61'inin çocuk (0-14 yaş), % 67,17'sinin çalışma çağı (15-64 yaş) ve % 7,23'ünün de yaşlı (65 ve üzeri) yaş grubunda olduğu görülmektedir.

Demografik fırsat penceresinin kapanacağı yıl olan 2050 için yapılan projeksiyonlara göre ise, aynı demografik göstergelerin şu değerleri alacağı tahmin edilmektedir. Toplam doğurganlık hızının 1,85'e kadar düşeceği ve buna bağlı olarak da nüfusun durağanlaşacağı, 0-14 yaş grubunun toplam nüfus içerisindeki oranının % 15,72'ye kadar gerileyeceği, benzer oranın 15-64 yaş grubu için % 63,44 olacağı, 65 ve üzeri yaşlı nüfus oranının ise % 20,85'e kadar yükseleceği öngörülmektedir. Üçüncü aşamanın başlangıç noktası olarak

herhangi bir özgül dönem gösterilmemektedir. Ancak, Türkiye’de demografik değişimin son aşamasının tamamlanması için iki koşulun yerine getirilmesi gerekmektedir. Bunlardan birincisi, toplam doğurganlık hızının nüfusun ancak kendini yenileyebileceği düzey olan kadın başına 2,1 doğumun altına düşmesi; ikincisi ise nüfus artışının sona ermesidir.

Bu birinci koşulun 2010 yılından itibaren geçerlilik kazandığı ve toplam doğurganlık hızının 2,06 düzeyine düştüğü görülmektedir. Toplam doğurganlık hızının, bu tarihten itibaren 2050 yılına kadar sürekli olarak bu oranın altında kalacağı beklenmektedir. İkinci koşul için ise, nüfus projeksiyonları Türkiye’de nüfus artış hızının 2050 yılına kadar duracağını öngörmekte ve dolayısıyla 2050 yılında nüfus artış hızının binde 3 gibi çok düşük bir seviyeye kadar gerileyeceği tahmin edilmektedir. 2050 yılından itibaren hemen hemen durağanlaşacak olan nüfus artış hızı, demografik değişimin üçüncü ve son aşamasına girileceğini söyleme fırsatı vermektedir. Böylece, Türkiye nüfusu 1923’ten 2050’ye kadar olan dönemde yaklaşık 7,5 kat arttıktan sonra durağan bir yapıya kavuşmuş olacaktır (Yüksel, 2007: 27). Yukarıda incelenen demografik göstergelerin de özetlediği gibi, Türkiye’de 2010’dan 2050’ye doğru, toplam doğurganlık hızı ve buna bağlı olarak da nüfus artış hızı sürekli olarak azalmakta, toplam nüfus içerisindeki çocuk nüfusun oranı azalırken, çalışma çağındaki nüfusun ve yaşlı nüfusun oranı artmaktadır. Diğer bir deyişle ülke nüfusunun yaş yapısı yaşlı nüfusa doğru bir eğilim göstermekte veya günümüz gelişmiş ülkelerinin demografik yapısına benzemektedir.

İstatistiklerle Türkiye’nin Demografik Fırsat Penceresi: Türkiye’nin yaşamakta olduğu demografik dönüşümü ve bu bağlamda demografik fırsat penceresini dört farklı veri setiyle görmek mümkündür:

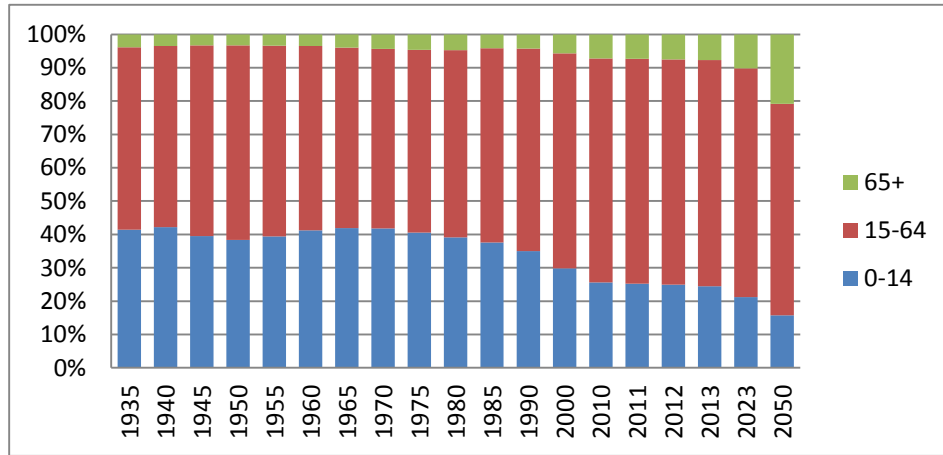
A. Türkiye’de Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Türkiye nüfusunun yaş yapısındaki değişime yaş grupları temelinde bakıldığında (Şekil 1), iki önemli dönüşüm göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi, daha önce de vurgulandığı gibi, Türkiye nüfusunun doğurganlık seviyesindeki azalmanın ve ölümlülük koşullarındaki iyileşmenin bir sonucu olarak zaman içinde genç nüfus yapısına sahip olmaktan çıkarak gittikçe yaşlanan bir nüfus yapısına dönüşmesidir.

Bu bağlamda, 0-14 yaş grubunun toplam nüfus içerisindeki payının, yine özellikle doğurganlık seviyesindeki düşüşün bir sonucu olarak zaman içinde azalmasıdır. Türkiye’de 1935 yılında nüfusun yüzde 41’ini oluşturan bu nüfus grubu, 2012 yılında yaklaşık yüzde 25 seviyesine gerilemiştir. Yapılan nüfus projeksiyonlarına göre de bu azalmanın 2050 yılına kadar devam edeceği öngörülmektedir. Ayrıca şekilde, 65 ve üzeri yaş grubunun toplam nüfus içerisindeki payının 1935 yılından itibaren dalgalanmalı olsa da sürekli artacağı ve 2050 yılında zirveye ulaşacağı öngörülmektedir. Bu iki yaş grubundaki gelişmeler, Türkiye’nin genç nüfus yapısına sahip olma özelliğini kaybetmekte

olduğunu ve giderek yaşlanan bir nüfusa sahip olacağını bir kez daha göstermektedir.

İkinci gelişme ise, çalışma çağındaki nüfusu oluşturan 15-64 yaş grubunda zaman içerisinde görülen sürekli artış eğilimidir. Ekonomik bakımdan aktif olarak nitelendirilen bu yaş grubunun toplam nüfus içerisindeki payının 1935 yılından itibaren dalgalanmalı olarak, 1985'ten 2010 yılına kadar ise sürekli olarak arttığı görülmektedir. Türkiye'nin 2010 yılı itibarıyla Demografik Fırsat Penceresi sürecine girmiş olduğu göz önüne alındığında, çalışma çağındaki nüfusun toplam içerisindeki payının 2000'de % 65, 2010'da % 67,5 olduğu görülmektedir. Yapılan nüfus projeksiyonlarına göre de bu yaş grubunun toplam nüfus içerisindeki payının 2023 yılında % 68,6 ile en yüksek değerini aldıktan sonra azalmaya başlayacağı fakat bu nüfusun 2050 yılına kadar sayısal olarak artmaya devam edeceği öngörülmektedir. Ayrıca, çalışma çağındaki nüfusun 2023 yılında en yüksek değerini aldıktan sonra oransal olarak azalmaya başlayacak olması, Demografik Fırsat Penceresinin kapanması olgusunu da ortaya çıkaracaktır.

Şekil 1: Türkiye'de Nüfusun Yaş Gruplarına Dağılımı (%); 1935-2050.

Kaynak: TÜİK, Genel Nüfus Sayımları, 2013.

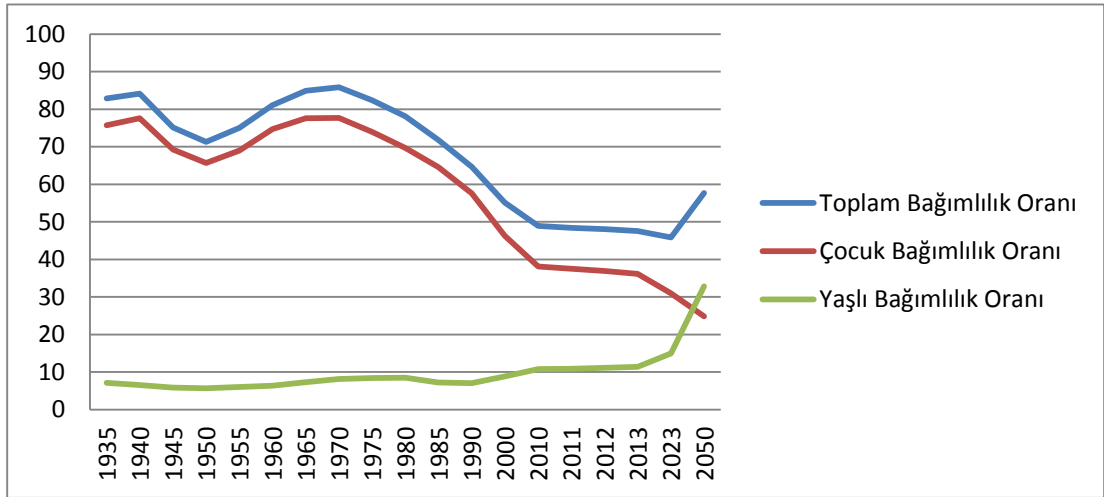
Not: 2013 ve Sonrasına Ait Veriler, TÜİK, Nüfus Projeksiyonları, 2013'den Elde Edilmiştir.

B. Türkiye'de Bağımlılık Oranlarının Değişimi

Kuramsal olarak bir nüfusta 15-64 yaş grubunda bulunan bireylerin tamamının ekonomik bakımdan aktif yani çalışabilir durumda oldukları kabul edilmekte, bu nüfusun bakmakla yükümlü olduğu nüfus grubuna ise, bağımlı nüfus denilmektedir. 0-14 yaş grubu ile 65 ve üzeri yaştaki nüfus bağımlı nüfus olarak tanımlanmakta ve ekonomik bakımdan üretken sayılmamaktadırlar. Bağımlılık oranı, bağımlı nüfusun ekonomik bakımdan aktif olan nüfusa oranı

olarak tanımlanmakta ve ekonomik bakımdan aktif sayılan birey başına düşen çocuk ve yaşlı sayısını ölçmektedir.

Bu bağlamda toplam bağımlılık oranı, çalışma çağındaki her 100 kişi başına düşen çocuk ve yaşlı sayısını vermektedir. Bu oran çocuk ve yaşlı bağımlılık oranlarının toplamına eşit olup, 0-14 ve 65 ve üzeri yaşlardaki nüfusun, 15-64 yaş grubundaki nüfusa oranının yüzde olarak ifadesidir. Bu nedenle bir ülkede bağımlı nüfus ne kadar çok ise, üretime katıldığı varsayılan bireylerin yükleri de o denli fazla olmaktadır. Toplam bağımlılık oranı, çocuk ve yaşlı bağımlılık oranı olarak da hesaplanmakta, çocuk bağımlılık oranı, çalışma çağındaki her yüz kişi başına düşen çocuk sayısını, yaşlı bağımlılık oranı ise çalışma çağındaki her yüz kişi başına düşen yaşlı sayısını vermektedir. Bu doğrultuda, doğum hızları yüksek olan ülkelerde, çocuk nüfusun fazla olması hem toplam hem de çocuk bağımlılık oranlarının daha yüksek olmasına, doğum hızları düşük olan ülkelerde ise bağımlı nüfus içerisindeki çocuklarının payının azalmasına ve yaşlıların payının artmasına neden olacağı beklenmektedir (Başar, 2010: 83-84).

Şekil 2: Türkiye’de Bağımlılık Oranlarının Değişimi (%); 1935-2050.

Kaynak: TÜİK, Genel Nüfus Sayımları, 2013.

Not: 2013 ve Sonrasına Ait Veriler, TÜİK, Nüfus Projeksiyonları, 2013’den Elde Edilmiştir.

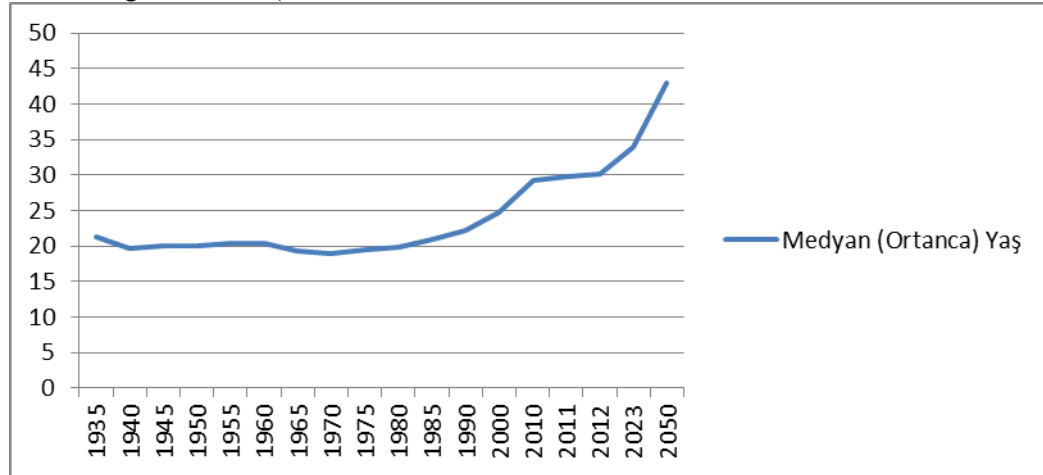
Şekil 2’de verilen bağımlılık oranlarındaki değişime bakıldığında, çalışma çağı nüfusu üzerindeki bağımlılık baskısının zaman içinde azaldığı görülmektedir. Türkiye’de toplam bağımlılık oranı; 1935’te % 82,8 iken bu gösterge zaman içerisinde artış ve azalışlar göstererek, 1950’de % 71,3 1980’de % 78,1 ve 2000 yılında % 55,1 olarak gerçekleşmiştir. Bu tarihten itibaren sürekli azalan bu oranın 2023 yılında % 45,8’lere kadar düşeceği

beklenmektedir. Yapılan nüfus projeksiyonlarına göre de bu oranın 2050 yılına kadar % 50'nin üzerine tekrar çıkacağı öngörülmektedir.

Toplam bağımlılık oranının bileşenlerinden birisi olan çocuk bağımlılık oranının azalmakta olduğu; buna karşın yaşlı bağımlılık oranının tedrici de olsa arttığı görülmektedir. 2050 yılına kadar yapılan nüfus projeksiyonları; doğurganlık seviyesindeki düşüşün bir sonucu olarak azalma eğilimi içinde bulunan toplam bağımlılık oranının, yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payının daha da artmasının bir sonucu olarak dengeleneceğini ve zamanla artış eğilimi içine gireceğini göstermektedir.

C. Türkiye'de Medyan (Ortanca) Yaş

Medyan yaş herhangi bir nüfusu sayısal olarak iki eşit gruba bölen yaştır. Medyanın tanımı gereği, nüfusu oluşturan bireylerin yarısının medyan yaşın altında, yarısının da üstünde kalması, nüfusun yorumlanması bakımından diğer ortalamalardan daha fazla bilgi taşımaktadır. Ayrıca, bir nüfusta medyan yaşın küçük olması o nüfusun genç, büyük olması ise o nüfusun yaşlı olduğu anlamına gelmektedir (Başar, 2010: 82).

Şekil 3: Türkiye'de Medyan (Ortanca) Yaş (%); 1935-2050.

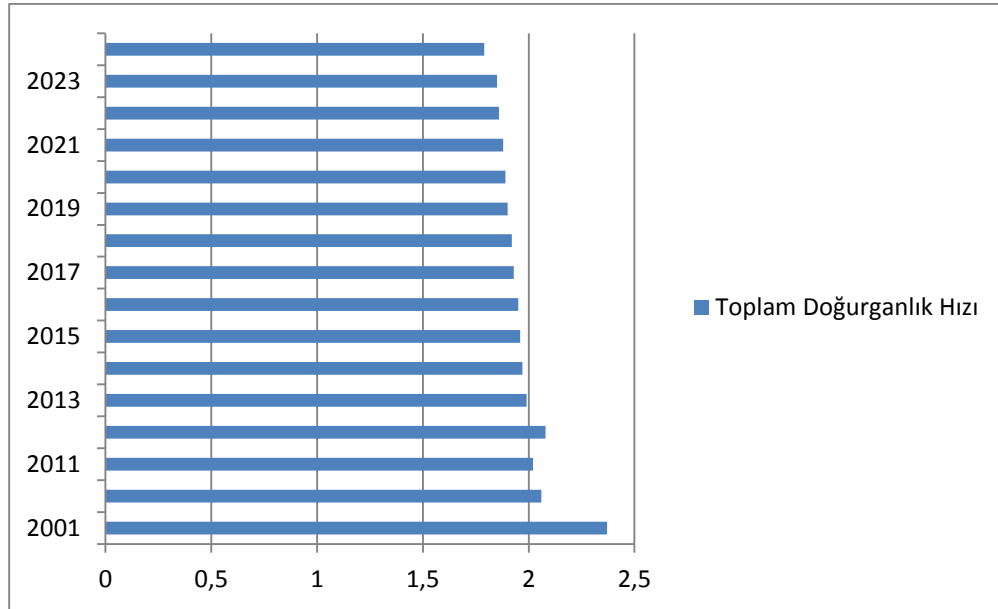
Kaynak: TÜİK, Genel Nüfus Sayımları, 2013.

Not: 2013 ve Sonrasına Ait Veriler, TÜİK, Nüfus Projeksiyonları, 2013'den Elde Edilmiştir.

Türkiye'de yıllar itibariyle medyan yaşın gelişimi Şekil 3'te gösterilmiştir. Genel nüfus sayımı verilerine göre, ortalama yaş 1935 yılında 21,2 olarak hesaplanmıştır. Ortalama yaş yıllar itibariyle dalgalanmalar göstermekle birlikte zaman içerisinde sürekli yükselerek 2000 yılında 24,8'e 2012 yılı itibariyle 30,1'e ulaşmıştır. Yapılan nüfus projeksiyonlarına göre de medyan yaşın 2023 yılında 34'e, 2050 yılında ise 42,9'a yükseleceği diğer bir deyişle, 2050 yılına kadar ülke nüfusunun giderek yaşlanacağı öngörülmektedir.

D. Türkiye’de Toplam Doğurganlık Hızı

Toplam doğurganlık hızı; bir kadının doğurgan olduğu dönem boyunca (15-49 yaşları arasında) yaşayacağı ve belirli yaşa özel doğurganlık hızını takip edeceği varsayımı altında ortalama olarak doğurabileceği canlı çocuk sayısını vermektedir. Bu değer 2,1’in altına düşmesi, nüfusun kendisini yenileyememesi anlamına gelmekte, bu bağlamda toplam doğurganlık hızı aynı zamanda nüfus artışının da bir göstergesi olmaktadır. Eğer toplam doğurganlık hızı, 2,0’ı aşıyorsa nüfusun miktar olarak artacağını, 2,0’ın altına kalırsa nüfusun azalacağını söylemek mümkündür (Başar, 2010: 95-99).

Şekil 4: Türkiye’de Toplam Doğurganlık Hızı (%) 2001-2050.

Kaynak: TÜİK, Genel Nüfus Sayımları, 2013.

Not: 2013 ve Sonrasına Ait Veriler, TÜİK, Nüfus Projeksiyonları, 2013’den Elde Edilmiştir.

Şekil 4’e bakıldığında Türkiye’de toplam doğurganlık hızının; 2001 yılında nüfusun kendisini yenileme hızı olan 2,1’in üzerinde olduğu, ancak 2010, 2011 ve 2012 yıllarında nüfusun kendisini yenileme hızı olan 2,1’in altında kaldığı görülmektedir. Yapılan nüfus projeksiyonlarına göre de bu oranın, 2013 yılından demografik fırsat penceresinin yaklaşık olarak kapanacağı 2050 yılına kadar nüfusun kendisini yenileme hızı olan 2,1’in altında kalacağı öngörülmektedir. Diğer bir deyişle eğer önlem alınmazsa Türkiye’de

doğurganlık seviyesi geri dönüşü olmayacak bir şekilde doğurganlık yenileme seviyesinin altında kalacak ve dolayısıyla nüfus azalacaktır.

V. DEMOGRAFİK FIRSAT PENCERESİ VE TÜRKİYE'DE EN AZ ÜÇ ÇOCUK POLİTİKASI

Önceki bölümün alt başlıklarında incelenen istatistiki verilerle de somutlaştırılan analizlerin sonuçları bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Türkiye'de demografik fırsat penceresinin açılmasından kapanmasına kadar olan 2010-2050 yılları arasındaki süreçte;

Türkiye'de an itibariyle çocuk (15 yaşın altındaki nüfus) ancak ileriki yıllarda çalışma çağındaki nüfusu besleyecek olan nüfusun, toplam nüfus içindeki payının süreç içerisinde hem oransal hem de sayısal olarak azalmaya devam edeceği öngörülmektedir. Diğer yandan, toplam doğurganlık hızının 2010 yılından sürecin sonlanacağı 2050 yılına kadar sürekli olarak, nüfusun kendisini yenileme hızı olan 2,1'in altında kalacağı beklenmektedir. Hem çocuk olarak nitelendirilen nüfustaki hem de toplam doğurganlık hızındaki bu azalma, Türkiye'nin genç ve dinamik bir nüfusa sahip olma özelliğini orta vadede ortadan kaldıracağı gibi çalışma çağındaki nüfusun daha kısa bir sürede yaşlanmasına da yol açacaktır.

Türkiye'de ekonomik olarak üretken sayılan, çalışma çağındaki nüfusun (15-64), 1985 yılından itibaren sürekli olarak arttığı, yapılan nüfus projeksiyonlarına göre de bu artışın 2023 yılında zirveye ulaşacağı ve 2050 yılına kadar olan süreçte, sayısal olarak artmasına karşılık oransal olarak azalacağı öngörülmektedir. Ayrıca, çalışma çağında bulunan nüfus üzerindeki genel yükü gösteren toplam bağımlılık oranlarındaki azalmanın da 2023 yılına kadar süreceği, bu azalmanın 2050 yılında yerini yeniden artmaya bırakacağı da göz önüne alındığında süreç içerisinde; Türkiye'nin bu nüfusu hem ekonomik olarak iyi bir şekilde değerlendirmesi gerektiğinin hem de bu nüfusun Türkiye'yi giderek artan oranda bir istihdam sorunu ile karşı karşıya bırakacağı farkındalığında olması gerekmektedir.

Yaşlı nüfusun (65 ve üzeri yaş) toplam nüfus içindeki payının da hem oransal hem de sayısal olarak artmaya devam edeceği ve bu bağlamda gerek yaşlı bağımlılık oranlarının gerekse medyan yaşın 2050 yılına kadar sürekli olarak artacak olması, Türkiye nüfusunun giderek yaşlanacağına işaret etmektedir. Bu durum, Türkiye'nin yakın gelecekte yaşlıların finansmanı sorununu daha kuvvetle hissedeceğini göstermektedir.

Tüm bu resimler bize Türkiye'nin yaşamakta olduğu demografik dönüşümün ve özellikle de beraberinde getirdiği demografik fırsat penceresinin, 2010-2050 yılları arasında sıkışarak yaklaşık olarak 40 yıl gibi bir süre içerisinde sonlanacağını göstermektedir. Günümüz gelişmiş ülkelerinin bu süreci geçmişte daha uzun bir süreye yayarak yaşadıkları göz önüne alındığında, Türkiye'nin bu süreci çok daha kısa bir zaman aralığında yaşamak zorunda kaldığını da söylemek mümkün olacaktır. Ayrıca sürecin sonlanacağı 2050

yılında Türkiye'nin demografik geçiş teorisinin öngördüğü üçüncü ve son evreye girecek olması yani Türkiye'nin demografik yapısının gelişmiş ülkelerinkine benzeyeceği de kaçınılmaz olarak ortaya çıkacaktır.

Bu doğrultuda, son yıllarda Türkiye gündeminde yoğun bir şekilde tartışılmakta olan en az üç çocuk söylemi de işte tam bu noktada kendini göstermektedir. Eğer toplam doğurganlık hızı en az üç çocuk politikasını destekleyecek bir şekilde etkin olabilirse, süreç içerisinde sürekli olarak azalmakta olan (0-14) yaş grubunun bir süre daha artması sağlanacak ve böylece sürecin temel aktörü olan çalışma çağındaki nüfusun (15-64), daha uzun bir süre genç kalması sağlanacaktır. Bu durum, Türkiye'nin 2010-2050 yılları arasında yaklaşık olarak 40 yıllık bir süreç içerisinde yaşayacağı beklenen demografik fırsat penceresinin daha uzun sürmesini ve böylece bu kavramın getireceği fırsatlardan hem daha uzun bir süre yararlanabilme imkanını hem de sürecin sonlanması ile birlikte ortaya çıkabilecek olası sorunları uzun vadeye yayma imkanını sağlayacağı öngörülmektedir.

VI. SONUÇ YERİNE: TÜRKİYE'DE EN AZ ÜÇ ÇOCUK POLİTİKASI EKSENİNDE DEMOGRAFİK FIRSAT PENCERESİNİN OLASI FIRSAT VE RİSKLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Daha önce belirtildiği üzere yaşanmakta olan bu süreç içerisinde, Türkiye'nin demografik yapısında meydana geleceği beklenen değişikliklerin Türkiye'ye önemli fırsatlar sunduğu kadar beraberinde bazı riskleri de taşıyacağı öngörülmektedir. Bu açıdan, bu dönem her ne kadar demografik yapının ekonomik büyüme lehine sunduğu bir fırsat dönemi olsa da, bu dönemde yüksek ekonomik büyüme rakamlarına ulaşılabileceğinin garantisi yoktur. Ancak, işgücü, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi alanlarda yapılacak doğru politika uygulamaları ile bu dönemin ekonomik büyüme lehine iyi bir şekilde değerlendirilmesi mümkün olacaktır. Bu bağlamda, Demografik Fırsat Penceresi ve Demografik Fırsat Penceresinin kapanması gibi demografik olayları, yöneticiler ve politika yapıcılar nasıl değerlendirmeli ve hangi noktalara odaklanmalıdırlar? Önceki bölümlerde tartışılan konuları özetleyecek olursak, yöneticiler ve politika yapıcılarının bu doğrultuda aşağıda belirtilen noktalara odaklanması ve belirtilen önlemleri almaları gerekmektedir.

Bunlardan birincisi, artan çalışma çağındaki nüfus için istihdam olanaklarının geliştirilmesi ve bu nüfusun işgücüne katılımının artırılmasıdır. Böylece süreç içerisinde çalışma çağındaki nüfus artarken, üretimin ve dolayısıyla ekonomik büyümenin de bundan yararlanabilmesinin önü açılacaktır. Bu açıdan, süreç içerisinde artan çalışma çağındaki nüfusu yeterli bir şekilde değerlendirip değerlendirmedığımızın önemli bir göstergesi olarak da Türkiye'de yıllar itibariyle istihdam oranı ve işgücüne katılım oranlarının gelişim seyrine bakarak, bu oranları benzer süreci yaşamış veya yaşamakta olan ülkelerle karşılaştırarak bir durum değerlendirmesi yapmak mümkün olacaktır.

İşgücüne katılım oranı; işgücünü oluşturan kişi sayısının çalışma çağındaki nüfusa oranıdır. TÜİK, bu oranın hesaplanmasında 15 ve üzeri yaş grubunu kullanmaktadır. Bu oranın düşüklüğü, yani çalışma çağındaki nüfusun herhangi bir ekonomik faaliyetle uğraşmaması ülke ekonomisinin büyüme potansiyelini olumsuz olarak etkilemektedir (TEPAV, 2006: 9).

Bu bağlamda, işgücüne katılım oranları ele alındığında, 2011 yılı Dünya Bankası verilerine göre Türkiye’de işgücüne katılım oranı % 49,5 iken, OECD ülkelerinde bu oran % 60 ve Dünya Bankası sınıflandırmalarına göre aynı grupta bulunduğumuz Avrupa ve Orta Asya’daki gelişmekte olan ülkelerde ise % 59,3 civarlarındadır. Bunun yanı sıra, Türkiye’de kadınların iş gücüne katılım oranı % 28,1 ve erkeklerin iş gücüne katılım oranı % 71,4 iken, OECD ülkelerinde bu oranlar kadınlar için % 50,9 ve erkekler için % 69,4’tür. Benzer şekilde, bu oranlar Avrupa ve Orta Asya’daki gelişmekte olan ülkelere ise, kadınlar için % 49,9 erkekler için % 70,1’dir. Bu veriler ışığında, Türkiye’de işgücüne katılım oranının gerek OECD ülkelerine, gerekse de aynı grupta bulunduğumuz ve benzer süreci yaşamakta olan Avrupa ve Orta Asya’daki gelişmekte olan ülkelere kıyasla daha düşük olduğu görülmektedir (Can ve Özer, 2012).

Türkiye’de işgücüne katılım oranının düşük olmasının en temel sebeplerinden birisi kadınların işgücü piyasasında olması gereken yeri alamaması ve dolayısıyla kadının işgücüne katılımının yetersizliğinin genel işgücüne katılımı düşürmesidir. Kadınların işgücüne katılımı açısından, Türkiye sadece gelişmiş Batı ülkelerinin değil, aynı zamanda hızla sanayileşen Asya Kaplanları ile Latin Amerika ülkelerinin de gerisinde kalmaktadır. Kadının işgücüne katılımı açısından Türkiye daha çok Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerine yakın durmaktadır. Ülkeler arası araştırmalar uzun dönem potansiyel büyüme oranı ile kadınların işgücüne-istihdama katılım oranı arasında pozitif ve güçlü bir ilişkinin varlığını ortaya koyduğu göz önüne alındığında, Türkiye’nin süreç içerisinde an itibarıyla kadın işgücü faktörünü etkili bir biçimde kullanamadığı görülmektedir (Betam, 2010).

Bunun nedenleri, köyden kente göçün artmasıyla birlikte kadınların işgücüne katılım oranlarının hızla düşmesi ve kente göç eden ailelerde, gerek toplumsal baskılar gerekse işgücü piyasasındaki yapısal bozukluklardan ötürü, kadınların ev hanımı olmayı tercih etme eğilimlerinin ağırlık kazanmış olması şeklinde özetleyebiliriz. İşgücüne katılım oranının düşük olmasının diğer nedenlerini, tarım toplumundan sanayi ve hizmetler toplumuna geçiş ile birlikte kırlardan kentlere doğru göç eden insanların birçoğunun sanayi ve hizmetler sektöründe çalışabilmek için gerekli beceri ve eğitim düzeyine sahip olamamalarına, kentlerde kadınların ve özellikle de erkeklerin erken emekli olma eğilimlerinin artmış olmasına dayandırabiliriz. (TEPAV, 2006: 9-10).

Türkiye’nin çalışma çağı nüfusunun işgücüne katılımındaki bu düşüklüğü kaçınılmaz olarak istihdam oranlarının da düşük olması sonucunu doğurmakta ve buna paralel olarak, Türkiye’nin istihdam oranları da yukarıdaki

ülke gruplarının gerisinde kalmaktadır. Dünya Bankasının verileri doğrultusunda 2011 yılı için bu oranlar; Türkiye, Avrupa ve Orta Asya'daki gelişmekte olan ülkeler ve OECD için sırasıyla, % 45,1, % 51,4 ve % 55,2 olarak gerçekleşmiştir (Dünya Bankası, 2012).

TÜİK verilerine göre, Türkiye'de istihdam oranı 2000 yılında % 46,7 olarak gerçekleşmiş, bu tarihten itibaren benzer oranlarda bir seyir izleyerek 2005 yılında % 41,5, 2010 yılında % 43, 2011'de % 45 ve 2012 yılında % 45,4 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, İşgücü İstatistikleri, 2012). Bu oranlar bize, Türkiye'nin mevcut büyüme rakamlarını, 15 ve üzeri yaş grubunun ancak yarısına yakın bir kısmını kullanarak gerçekleştirebildiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin süreç içerisinde artmakta olan ve üç çocuk politikasının geçerliliği ile de daha da artacak olan çalışma çağındaki, genç ve dinamik nüfusundan yararlanabilmesi için mutlaka bu nüfusun işgücüne katılımını sağlaması ve işgücüne katılanlara da yeni istihdam yaratabilmesi gerekmektedir. Böylece, Türkiye sürecin öngördüğü ekonomik büyüme fırsatından yararlanabilme imkanına kavuşabilecektir. Aksi halde, demografik fırsat penceresi döneminde emek arzındaki bu artış doğru politikalarla desteklenmezse, işgücüne katılımda beklenen artış gerçekleşmeyebilir ve istihdam oranları bu nüfusu kullanmakta yetersiz kalabilir. Bu durumda ülke ekonomisi yüksek işsizlik oranlarının yarattığı baskı ile karşı karşıya kalarak, yoksulluğun arttığı toplumsal çatışma ortamına sürüklenebilir.

İkinci olarak, süreç içerisinde 0-14 yaş grubunun azalmakta oluşu eğitimde nicelik yerine niteliği artırıcı politikalara odaklanma fırsatı vermektedir. İşgücü arzını ilgilendiren bu konu ile ilgili olarak, 0-14 yaş grubunun ve dolayısıyla geleceğin çalışma çağındaki nüfusunun, iyi bir eğitim politikası ve planlamasıyla eğitim düzeyi ve becerilerinin gelişen teknolojilere uygun biçimde artırılması gerekmektedir. Dolayısıyla, şimdiki genç nüfusa eğitim ve sağlık yatırımları yapılması, geleceğin artan çalışma çağı nüfusunun işgücü piyasasının gerektirdiği beceriler ile donanmış olmasını sağlayacaktır. Böylece, gerek süreç içerisinde çalışma çağındaki nüfus artarken gerekse süreç sonunda çalışma çağındaki nüfus azalsa bile daha üretken olacak ve ekonomik büyümeye katkısı daha fazla olacaktır (TÜSİAD, 2012: 45-47).

Türkiye'de bu yaş grubunda bulunanlarının eğitim düzeylerinin niteliksel olarak hangi seviyede olduğunun belirlenmesi noktasında, kısa vadede ÖSYM tarafından yapılan YGS (Yükseköğrenime Geçiş Sınavı) ve LYS (Lisans Yerleştirme Sınavı) sonuçlarına uzun vadede ise, OECD tarafından düzenlenen PISA'nın (Programme for International Student Assessment-Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı) sonuçlarına başvurularak bir durum değerlendirmesi yapılacaktır.

Bilindiği üzere, 2010 yılı itibarıyla Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM), tarafından yükseköğretime geçişte YGS ve LYS olmak üzere

birbirini tamamlayan iki aşamalı test türü bir sınav sistemine geçilmiştir³. Bu bağlamda ülkemizde süreç içerisinde, çalışma çağındaki nüfusun, kısa vadede eğitim düzeyinin niteliksel olarak hangi seviyede olduğunun belirlenmesinde bir ön değerlendirme yapabilmek için birbirini tamamlayan bu iki sınavın ortak bir göstergesi olarak MF, TM ve TS puan türlerinin ortalaması alınarak yapılan dört sınavın sonuçları değerlendirilecektir. YGS ve LYS puanlarının belli bir oranının kullanılmasıyla hesaplanan, MF, TM ve TS puanlarının 100 ile 500 arasında olduğu, 180 ve üzeri puan alan adayların başarılı olduğu ve ilgili puan türlerinin hesaplandığı göz önüne alınarak adayların cinsiyetlerine göre aldıkları puanların ortalaması Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1 incelendiğinde her yıl sınava giren yaklaşık (1.500.000-2.000.000) aday sayısına kıyasla, her iki sınavda da başarılı olarak değerlendirilen ve nihai puanı hesaplan aday sayısının cinsiyet ayrımı yapılmadan her üç alanda da oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, 180 ve üzeri puan alıp başarılı olarak değerlendirilen adayların ortalama puanlarının tüm yıllarda her iki cinsiyette de en yüksek puanın neredeyse yarısında kaldığı, ayrıca erkek ve kız öğrencilerin tüm yıllarda ortalama puanlarının ve niceliklerinin de birbirine yakın seyrettiği görülmektedir. Bu sınava katılan yaş grubunun süreç içerisinde ekonomik büyümeyi fırsata dönüştürecek olan çalışma çağındaki nüfus olduğu göz önüne alındığında, sınav sonuçlarından bu beşeri sermayenin an itibariyle niteliksel olarak arzu edilen düzeyde olmadığını ve bu nüfus grubunun acilen doğru eğitim politikalarıyla donatılması gerektiği görülmektedir.

---

³ YGS ve LYS Sınavları Hakkında Ayrıntılı Bilgi İçin Bakınız: <http://www.osym.gov.tr/belge/1-14899/2013-osys-ogrenci-secme-ve-yerlestirme-sistemi-kilavuzu-.html>. (01.08.2013).

Tablo: 1 Cinsiyete Göre LYS Sınavı Başarı Durumu

2010	MF		TM		TS	
Cinsiyet	Ortalama Puan	Aday Sayısı	Ortalama Puan	Aday Sayısı	Ortalama Puan	Aday Sayısı
Erkek	279,700	151.524	266,375	175.667	270,731	161.510
Kız	286,788	116.260	272,923	197.176	268,479	172.337
2011	MF		TM		TS	
Cinsiyet	Ortalama Puan	Aday Sayısı	Ortalama Puan	Aday Sayısı	Ortalama Puan	Aday Sayısı
Erkek	262,503	157.108	254,110	191.460	261,483	165.005
Kız	273,098	120.511	260,739	218.860	260,978	184.522
2012	MF		TM		TS	
Cinsiyet	Ortalama Puan	Aday Sayısı	Ortalama Puan	Aday Sayısı	Ortalama Puan	Aday Sayısı
Erkek	257,422	160.143	246,940	191.987	244,584	164.191
Kız	263,449	128.177	252,599	223.198	244,278	190.341
2013	MF		TM		TS	
Cinsiyet	Ortalama Puan	Aday Sayısı	Ortalama Puan	Aday Sayısı	Ortalama Puan	Aday Sayısı
Erkek	241,780	172.587	241,720	203.513	248,619	150.503
Kız	247,280	140.745	246,717	247.783	248,734	175.367

Kaynak: ÖSYM, LYS Sonuçlarına İlişkin Sayısal Bilgiler.

Bu doğrultuda değerlendirme kapsamına alacağımız bir diğer sınav olan PISA, öğrencilerin, Matematik, Fen ve Okuma Becerileri alanlarındaki bilgi ve becerilerinin değerlendirildiği uluslararası en büyük eğitim araştırmalarından birisidir. İlki 2000 yılında yapılan ve üç yılda bir tekrarlanan bu araştırmayla, OECD üyesi ülkeler ve diğer katılımcı ülkelerdeki 15 yaş grubu öğrencilerin modern toplumda yerlerini alabilmeleri için gereken temel bilgi ve becerilere ne ölçüde sahip oldukları değerlendirilmektedir. Son olarak 2012 yılında yapılan ve Matematikğin ağırlıklı alan olarak belirlendiği PISA'ya, 34'ü OECD üyesi olmak üzere toplam 65 ülke katılmıştır. Bu çalışmada, 2012 yılındaki esas uygulamaya katılan 65 ülkedeki yaklaşık 510 bin öğrenciden elde edilen verilerin dikkate alındığı sonuçlar kullanılmıştır. Ancak, 2012 yılına gelen kadar Türkiye'nin PISA'daki gelişim seyrini ortaya koyabilmek amacıyla, Türkiye'nin ilk olarak 2003 yılında katıldığı, 30'u OECD üyesi olmak üzere toplam 41 ülkenin katıldığı ve ağırlıklı alanın Matematik olduğu PISA 2003 sonuçlarının da değerlendirilmesi gerekmektedir. PISA 2003 ortalaması, tüm uygulamalarda yaklaşık olarak 500 puan civarında gerçekleşmiş, Türkiye'nin aldığı puanlar; Matematik Okur-Yazarlığında 423, Fen Bilimleri Okuryazarlığında 434, Okuma Becerisi alanında ise 441 olarak gerçekleşmiştir. Böylece, Türkiye 30 OECD ülkesi arasında 29. sırada yer alabilmiştir. 2003 yılından itibaren Türkiye'nin her dönemde ortalama puanını artırdığı buna karşılık sıralamada önemli bir ilerleme kaydedemediği göz önüne alınarak 2012 yılının sonuçları aşağıda verilmiştir:

PISA 2012’de Türkiye’nin Durumu: PISA 2012 Okuma Becerileri alanında, katılan tüm ülkeler içerisinde ortalama başarı puanı en yüksek olan ülke 570 puanla Şanghay-Çin, en düşük olan ülke ise 384 puanla Peru’dur. OECD ülkeleri içerisinde 538 ortalama puan ile en başarılı olan ülke Japonya’dır. Okuma Becerileri alanında, OECD ülkelerinin ortalama puanının 496 olduğu sınavda, Türkiye’nin ortalama puanı ise 475 olarak gerçekleşmiştir. Bu puanla Türkiye uygulamaya katılan tüm ülkeler içerisinde 42. sırada, OECD ülkeleri içerisinde ise 31. sırada yer almaktadır.

Fen Okuryazarlığı alanında katılan tüm ülkeler içerisinde ortalama başarı puanı en yüksek olan ülke 580 puanla Şanghay-Çin, en düşük olan ülke ise 373 puanla Peru’dur. OECD ülkelerinin ortalama puanının 501 olarak gerçekleştiği Fen Okuryazarlığı alanındaki sınavda, OECD ülkeleri içerisinde Japonya 547 puanla en başarılı ülke olarak yer alırken, Türkiye’nin ortalaması 463 puan olarak gerçekleşmiştir. Bu puanla, Türkiye uygulamaya katılan tüm ülkeler içerisinde 43. sırada, OECD ülkeleri içerisinde ise 32. sırada bulunmaktadır.

Matematik Okuryazarlığı alanında, katılan tüm ülkeler içerisinde Şanghay-Çin 613 puanla en üst sırada yer alırken, en alt sırada ise 368 puanla yine Peru yer almaktadır. OECD ülkelerinin ortalama puanının 494 olarak gerçekleştiği bu alanda OECD ülkeleri içerisinde, Güney Kore, 554 puanla en başarılı ülke olarak ilk sırada yer alırken, Türkiye, 448 puanla OECD ülkeleri içerisinde 32. sırada, tüm ülkeler içerisinde ise 44. sırada yer almaktadır. (MEB, 2013).

Özetle, Türkiye’nin katıldığı 2003, 2006, 2009 ve 2012 PISA uygulamalarında ortalama başarı puanını her dönem artırdığı buna karşılık, ortalama puanlarının OECD ortalamasının altında kaldığı görülmektedir. Dolayısıyla, 2003 yılından itibaren Türkiye ortalama puanını artırmasına karşılık sıralamada önemli bir gelişme kaydedemeyerek son sıralardaki yerini korumuştur. Süreç içerisinde PISA sonuçları, öğrencilerin okul yaşantılarının ileriki aşamalarında gösterecekleri başarının öncü bir göstergesi olarak da ele alınmakta ve aslında ülkenin sahip olduğu beşeri sermayenin niteliğine ışık tutmaktadır. Bir ülkenin sahip olduğu beşeri sermaye ise, o ülkenin şimdiki ve gelecek yıllardaki refah seviyesinin en temel belirleyicilerinden bir tanesi olmaktadır. Bu bağlamda, henüz iş yaşamına adım atmamış olan öğrencilerin başarı düzeyi gelecekteki; işgücünün beceri seviyesi, yenilikçilik kapasitesi ve dolayısıyla üretimin teknolojik yapısı üzerinde belirleyici olmaktadır. YGS, LYS ve PISA sonuçları ile Türkiye’de çalışma çağındaki nüfusun toplam nüfus içerisindeki payının 1980’lerin ilk yarısından bu yana artmaya devam etmesi birlikte düşünüldüğünde, Türkiye’nin çok önemli bir fırsatı boşa harcamakta olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Bu bulgulardan hareketle, demografik fırsatın sadece bir potansiyeli işaret ettiği ve bu potansiyelin ekonomik büyümeye ne ölçüde yansıtılacağına, politika tercihlerine bağlı olarak şekilleneceğini söylemek mümkündür (TEPAV, 2008: 6-8).

Bu doğrultuda son olarak, Türkiye’de mevcut çalışma çağındaki nüfusun an itibariyle beşeri sermaye olarak ne derece donanımlı olup olmadığı belirlemek için ise çeşitli göstergelere başvuracağız. Bunlardan birincisi, TÜİK tarafından hazırlanan 15 ve üzeri yaştaki nüfusun eğitim düzeyinin gösterildiği Tablo 2’dir. Tablo incelendiğinde Türkiye’de mevcut nüfusun eğitim seviyesinin genellikle lise ve öncesi eğitim düzeyinde yoğunlaştığı buna karşılık yükseköğretim, fakülte ve lisansüstü mezunların sayısının oldukça düşük kaldığı görülmektedir.

Tablo:2 Türkiye’de Bitirilen Eğitim Düzeyine Göre Nüfus (15 +), 2012

	Sayı	Yüzde
Okuma Yazma Bilmeyen	2.784.257	5
Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	3.784.667	7
İlkokul Mezunu	15.220.028	28
İlköğretim Mezunu	14.467.158	26
Lise veya Dengi Okul Mezunu	12.096.830	22
Yükseköğretim veya Fakülte Mezunu	5.913.187	11
Lisansüstü Mezunu	539.360	1
Toplam	54.805.487	100

Kaynak: TÜİK. 2012 ADNKS Genel Nüfus Sayımı - Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri.
Not: Bilinmeyenler düşülerek yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

İkinci olarak, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından hesaplan ve insani gelişme endeksinin alt bileşenlerini oluşturan, beşeri sermayenin niceliksel-niteliksel durumunu gösteren, Eğitim Endeksi ve Ortalama okullaşma yılı göstergeleri kullanılacaktır. 2012 yılı için TÜİK’in uluslararası seçilmiş göstergeler veri tabanından erişilen verilerin OECD ülkelerindeki değerleri kullanılacak ve Türkiye açısından bir durum değerlendirmesi yapılacaktır.

Ortalama Okullaşma Yılı: 25 ve üzeri yaştaki kişilerin aldığı ortalama eğitim yılının (her bir eğitim düzeyinin resmi süresi kullanılarak eğitime devam düzeyine dönüştürülmesi) hesaplanmasıdır. Bu nüfus grubunun almış olduğu ortalama eğitim süresini göstermekte olan ortalama okullaşma yılı, Türkiye için 2012 yılında 6,5 yıl olarak gerçekleşmiştir. OECD ülkeleri içinde 13,3 yıl ile en yüksek ortalama okullaşma süresine ABD’nin sahip olduğu sıralamada, Türkiye bu süre ile son sırada yer almaktadır.

Eğitim Endeksi: Ağırlığı 2/3 olan yetişkin okuryazarlık oranı ve ağırlığı 1/3 olan ilkokulu, liseyi ve üniversiteyi içeren okullaşma oranı ile ölçülmekte ve ilgili nüfusun eğitim durumu göstermektedir. 2012 yılında OECD ülkeleri içinde 1 tam puanla birincinin Yeni Zelanda olduğu endekste, Türkiye 0,608 puanla yine son sırada yer almaktadır.

Bu iki gösterge birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye’deki mevcut işgücü arzının niteliksel olarak arzu edilen düzeyde olmadığı ve emsallerinin bulunduğu OECD’deki ülkelerinin oldukça gerisinde kaldığı görülmektedir.

Ülkemizdeki mevcut işgücü arzının niteliksel olarak hangi seviyede olduğunun belirlenme noktasında kullanacağımız bir diğer gösterge ise, Dünya Ekonomik Forumu (WEF) tarafından geliştirilen ve ülkeler arasında rekabetçilik düzeyinin karşılaştırılması için çok sayıda parametre kullanılarak yapılan Küresel Rekabetçilik Endeksi-KRE (Global Competitiveness Index) sonuçlarıdır. Endeks son derece kapsamlı olup, ulusal rekabetçilik konusunda mikroekonomik ve makroekonomik durumu analiz eden bir yapıya sahiptir. Söz konusu endeks, her biri bir ülkenin verimlilik ve rekabeti açısından kritik verilerini içeren; Temel Gereklilikler, Verimlilik Artırıcılar, İnovasyon ve Çeşitlilik Faktörleri olmak üzere üç alt endeksin toplam 12 adet ana bileşenin ağırlıklı ortalamasından oluşmaktadır. Ancak biz bu endeksin sadece beşeri sermayeyi niteliksel veya niceliksel olarak ilgilendiren parametrelerini inceleyip, 2012 yılı için 144 ülke arasında Türkiye'nin dünya ülkeleri arasındaki yerini uluslararası bir karşılaştırma yaparak değerlendireceğiz.

Bu açıdan kullanacağımız ilk Ana Bileşen olan, Yükseköğretim ve Hizmet İçi Eğitim bileşeni, lise ve yükseköğretim kurumlarına başvuru düzeylerini dikkate alarak, iş dünyasının talebine karşılık ne denli iyi eğitilmiş bir işgücü olduğuna dair ölçülemeyi yapmaktadır. Eğitime dair niceliksel, niteliksel performans ve işbaşında eğitim göstergelerinden oluşan bu bileşende, Türkiye 4,15 puanla 74. sırada yer almaktadır.

İkinci Ana Bileşen olan, Emek Piyasalarının Etkinliği; “esneklik” ve “işgücü kapasitesinin etkin bir biçimde kullanımı” alt bileşenlerinden oluşmakta ve işgücünün ekonomi içinde doğru bir şekilde değerlendirip değerlendirilmediğini tespit ederek, işgücü piyasasında emek arzı ile talebi arasındaki ilişkinin derecesini göstermektedir. Söz konusu alt bileşenlerinin değişkenleri için ise; ücret düzeylerini belirlemedeki esneklik, işten çıkarmaların oluşturduğu maliyet, işe alma ve işten çıkarma uygulamaları, profesyonel yönetime olan güven, kadınların işgücüne katılımı, beyin göçü oranı gibi değişkenler yer almaktadır. Bu ana bileşende, Türkiye hem 3,79 puanla 124. sırada yer alarak sadece 20 ülkeyi geride bırakabilmekte hem de değerlendirme kapsamına alınan 12 ana bileşen içerisinde en düşük puanı bu göstergeden almaktadır (TÜSİAD, REF, SEDEFED, 2011).

Dolayısıyla tüm bu göstergelerin sonuçları bir bütün olarak değerlendirildiğinde Türkiye’de an itibariyle ekonomik büyümeyi sağlayan mevcut işgücü arzının beşeri sermaye olarak yeteri donanımına henüz sahip olmadığı, Dahası Türkiye’nin beşeri sermaye stoğunun niteliksel olarak, Türkiye gibi Demografik fırsat penceresi sürecini yaşamakta olan gelişmekte olan Dünya ülkelerin oldukça gerisinde kaldığı görülmektedir.

Üçüncü olarak, nüfusun yaş yapısında görülebilecek olan diğer bir önemli değişiklik ise sürecin sonlanması ile birlikte hem sayısal hem de oransal olarak artan 65 ve üzeri yaş grubu ile ilgili olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, üç çocuk politikasının demografik olarak geçerlilik kazanamaması halinde, yani yaklaşık olarak 2050'lere doğru Demografik dönüşümün son

evresine girildiğinde, Türkiye'nin nüfusu sabitlenecek ve şimdiki genç nüfus yapısının aksine oldukça yaşlı bir nüfusa sahip olunacaktır. Yaşlı nüfus artarken sağlık ve sosyal güvenlik hizmetlerine olan talep de artacak ve bu durumda bu sistemlerin güçlendirilmesi gerekecektir. Aksi halde, emeklilik maaşı alacak kesimin sayısı artacağı için sosyal güvenlik sistemlerinin finansal krizler içine sürüklenmesi olasılığı ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla bu nüfusu destekleyecek bir emeklilik ve sağlık sisteminin süreç içerisinde kurulamaması ileride bu nüfus grubuna bağlı olarak ekonomide bazı sorunları ortaya çıkaracaktır.

Bu doğrultuda, çalışma çağı nüfusundaki ve dolayısıyla potansiyel işgücü arzındaki azalmanın telafi edilebilmesi ve yaşlı bağımlılık oranındaki artışın toplam bağımlılık oranı üzerindeki baskısını karşılayabilmek için de fiili emeklilik yaşının yükseltilmesinin ve çalışma sürelerinin uzatılmasının ulusal politika olarak gündeme gelmesi gerekecektir. Bununla birlikte, 65 ve üzerindeki yaşlı nüfusun, yaşam boyu eğitim olanakları ile becerilerini geliştirip, güncelleyip ve işgücüne katılabilirliği sağlanabilir. Böylece, uygun sosyal ve ekonomik politikalarla bu nüfusun yaratacağı riskler de azımsanabilir ve hatta süreç içerisinde bir fırsata dönüşmesi sağlanabilir (TÜSİAD, 2012: 45-47).

Kaynaklar

- Başar, E. (2010), **Demografiye Giriş**, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Başol, K. (1984), **Demografi "Genel ve Türkiye"**, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayın No: 6, İzmir.
- Berber, M. (2011), **İktisadi Büyüme ve Kalkınma**, 4. Baskı, Derya Kitabevi, Trabzon.
- Betam, (2010), Türkiye'de Kadınlar Çalışma Yaşamına Uzak, Araştırma Notu 10/64, 05.03.2010. www.betam.bahcesehir.edu.tr, (25.07.2012).
- Bloom, D. E., Canning, D., Nandakumar, A. K., Sevilla, J., Huzarski, K., Levy, D. and Bhawalkar, M. (2001), "Demographic Transition and Economic Opportunity: The Case of Jordan", Bethesda, MD: The Partners for Health Reformplus Project, Abt Associates Inc. http://www.phrplus.org/Pubs/Tech011_fin.pdf, (20.07.2013).
- Can, N. ve Özer, M. (2012), Türkiye'de İşgücü Piyasası, Yazı Dizisi-3, Atılım Üniversitesi: Siyasi ve Ekonomik Araştırmalar Laboratuvarı. <http://seal.atilim.edu.tr/turkiyede-igucu-piyasasi>: (25.07.2013).
- Cillov, H. (1960), **Nüfus İstatistikleri ve Demografinin Genel Esasları**, İ.Ü. Yayın No: 839, İstanbul Sermet Matbası, İstanbul.
- Doğan, M. (2011), "Türkiye'de Uygulanan Nüfus Politikalarına Genel Bakış", *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 23, ss. 293-307, İstanbul.
- Devlet Planlama Teşkilatı (1985) Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (1989) Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (1995) Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (2000) Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.

- Devlet Planlama Teşkilatı (2006) Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (2013) Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.
- ERG, (2004), Türkiye'nin Kapısındaki Fırsat: 2025'e Doğru Nüfus, Eğitim ve Yeni Açılımlar, http://erg.sabanciuniv.edu/sites/erg.sabanciuniv.edu/files/demografi.son_.26.12.07.pdf, (25.07.2013).
- Ersoy, A. (2008), **İktisadi Teoriler ve Düşünceler Tarihi**, 3. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Güneş, H. H. (2009), "İktisat Tarihi Açısından Nüfus Teorileri ve Politikaları", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 8 Sayı: 28, ss.126-138.
- Gürtan, K. (1969), **Demografik Analiz Metodları**, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 1479, İstanbul.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, (2008), Türkiye'nin Demografik Dönüşümü, Doğurganlık, Aile Planlaması, Anne-Çocuk Sağlığı ve Beş Yaş Altı Ölümlerdeki Değişimler: 1968-2008, (Haz.: İsmet Koç, Mehmet A. Eryurt, Tuğba Adalı, Pelin Seçkiner), Ankara.
- İTO, (2006), Düünden Bugüne İstanbul'un Nüfus ve Demografik Yapısı, (Haz: Sedat Murat), Yayın No: 2006-49, İstanbul.
- Kaynak, M. (2009), **Kalkınma İktisadi**, 3. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara.
- MEB, (2007), PISA 2006 Uluslararası Öğrenci Başarılarını Değerlendirme Programı; Ulusal Ön Raporu, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- MEB, (2010), PISA 2009 Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı; Ulusal Ön Raporu, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı, PISA 2009 Projesi Ulusal Ön Raporu, EARGED-2010.Ankara.
- MEB, (2013), PISA 2012 Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı; Ulusal Ön Raporu, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü Ölçme, Değerlendirme ve Yerleştirme Grup Başkanlığı, PISA 2012 Ulusal Ön Raporu, 2013. Ankara.
- TEPAV, (2006), Türkiye'nin Nüfusu Zenginlik Kaynağı Olabilir mi?, (Haz.: Onur Mumcu, Esen Çağlar), Ekonomik Politikaları Araştırma Enstitüsü.
- TEPAV, (2008), PISA Sonuçları Işığında Türkiye'nin Rekabet Gücünün Değerlendirilmesi, (Haz.: Ozan Acar), Türkiye Ekonomik Politikaları Araştırma Vakfı.
- Timur, H. (1964), **İktisadi Düşünceler Tarihi: (Eski Çağdan Zamanımıza Kadar)**. İzmir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları; No. 40, İzmir.
- Tuncer, B. (1976), **Ekonomik Gelişme ve Nüfus**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları: D-20, Lider Mat, Ankara.
- Tuncer, B. (1977), **Gelecekte Türkiye Nüfusu ve Ekonomisi**, Türkiye Kalkınma Vakfı Yayını, Önder Matbası, Ankara.

- TÜGİAD, (1993), 2000’li Yıllara Doğru Türkiye’nin Önde Gelen Sorunlarına Yaklaşımlar: 1-Nüfus, , Simge Ofis Matbacılık, İstanbul.
- TÜSİAD, (1999), Türkiye’nin Fırsat Penceresi Demografik Dönüşüm ve İzdüşümleri, (Yayın No: TÜSİAD-T/99-1-251), İstanbul.
- TÜSİAD, UNFPA, (2010), 2050’ye Doğru Nüfusbilim ve Yönetim: Eğitim, İşgücü, Sağlık ve Sosyal Güvenlik Sistemine Yansımalar, (Haz.: Şeref Hoşgör, Ayıt Tansel), Yayın No: TÜSİAD-T/2010/11/505, İstanbul.
- TÜSİAD, REF ve SEDEFED, (2011), Türkiye’nin Küresel Rekabet Düzeyi: Dünya Ekonomik Forumu Küresel Rekabetçilik Raporu’na Göre Bir Değerlendirme, (Haz.: Fusun Ulengin Şule Önsel Selçuk Karaata), İstanbul.
- TÜSİAD, (2012), 2050’YE Doğru Nüfusbilim ve Yönetim: İşgücü Piyasasına Bakış, (Haz.: Aysıt Tansel, Yayın No: TÜSİAD-T/2012-11/536, 2012, İstanbul.
- Yüceuluğ, R. (1963), **İnsanların Nüfus Hakkındaki Telakkileri ve Nüfus Teorilerine Kısa Bir Bakış**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 176, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara.
- Yüksel, Y. (2007), Türkiye’de Demografik Geçiş Süreci ve Sosyal Politikalar, DPT Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, (DPT Uzmanlık Tezleri), Yayın No: 2732, Ankara.
- WEF, (2013), The Global Competitiveness Report 2012–2013, World Economic Forum, Geneva.